

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Druhá světová válka v současných politických
diskurzích v České republice**

Vývoj diskuze k tématu romského holokaustu

Bc. Tereza Vaňáčová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Diplomová práce

**Druhá světová válka v současných politických
diskurzích v České republice**

Vývoj diskuze k tématu romského holokaustu

Bc. Tereza Vaňáčová, DiS.

Vedoucí práce:

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2020

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, květen 2020

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Vladimíru Naxerovi, PhD. za všechny rady a komentáře, které mi věnoval během přípravy i samotného psaní diplomové práce. Velice si cením jeho vstřícného přístupu a času, který mi věnoval. Poděkovat bych chtěla i Mgr. Lydii Boháčové za trpělivost a připomínky k jazykové a stylistické úpravě textu.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Politizace dějin ve vztahu k utváření národa a jeho identity.....	12
2. 1 Národní dějiny a význam jejich interpretace.....	12
2. 2 Kolektivní paměť'	15
2. 3 Utváření identity: my x oni	16
2. 4 Stereotypy, předsudky a mýty ve vztahu k identitě skupiny	19
2. 5 Místa paměti jako součást identity skupiny	22
3. Politika paměti a její využití politickými elitami	25
3. 1 Utváření narativů a jejich význam.....	25
3. 2 Využití narativů a reinterpretace dějin jako strategie pro získání a posílení legitimacy	26
3. 3 Trauma jako součást kolektivní paměti	27
3. 4 Vyrovnávání se s minulostí a otázka kolektivní viny	29
4. Holokaust	33
5. Postavení Romů v české společnosti a historie romského holokaustu	35
5. 1 Řešení romské otázky v období první republiky a za protektorátu ...	36
5. 2 Romská otázka po druhé světové válce	39
5. 3 Postavení Romů po roce 1989.....	41
6. Kauza Lety ve vyjádření politiků	43
6. 1 Vznik a proměny narativů souvisejících s romským holokaustem a táborem v Letech u Písku od roku 1989 do současnosti	44
6. 1. 1 První reakce a odhalení pomníku v roce 1995.....	45
6. 1. 2 Začátek diskuze o odstranění vepřína a vybudování památníku	47
6. 1. 3 Česká vina a reakce historiků	51
6. 1. 4 „Zasloužená“ genocida.....	53

6. 1. 5 Dominantní ekonomický narativ stojící proti pohledu romských aktivistů	57
6. 1. 6 Nové impulsy v diskuzi ke kauze Lety.....	61
6. 1. 7 Reakce kritiků existence vepřína	65
6. 1. 8 Řešení kauzy Lety i jako následek nevhodného vyjádření premiéra	66
6. 1. 9 Popírání holokaustu a „neexistující pseudokoncentrák“	68
6. 2 Shrnutí diskuze vztahující se ke kauze Lety	71
7. Závěr.....	75
8. Seznam zdrojů	78
9. Resumé	92

1. Úvod

Minulost každého národa výrazně ovlivňuje podobu jeho identity i současné společnosti. Právě společná historie je tím, co národní identitu utváří. Nicméně zásadní nejsou jen konkrétní historické události, ale také způsob, jakým jsou interpretovány. Výklad dějin není objektivní a je vždy ovlivněn postoji a zkušenostmi autora, který se o něj pokouší, zejména pokud jde o jeho vlastní národní minulost (Hroch: 2009: 179). Podobně neobjektivní je i kolektivní paměť podílející se na utváření národní identity. Obsahuje vzpomínky, které jsou přizpůsobeny postojům a myšlením konkrétní skupiny (Šubr–Pfeiferová 2010: 7). Dějinami formujícími národní identitu lze ale i cíleně manipulovat. Pomocí konkrétního výkladu historie je možné společnost přesvědčovat o oprávněnosti vlastních názorů a stanovisek. Proto řada politických představitelů ve všech politických režimech sahá k politizaci dějin jako ke strategii, pomocí níž hodlají dosáhnout vlastních cílů a legitimizace svých postojů. K tomu velmi často využívají mimo jiné i události vztahující se k druhé světové válce jako k nejvýznamnější události moderních evropských dějin. Vzhledem k tomu, že tato etapa výrazně souvisela s konstrukcí různých typů nepřátel, jde stále o živé téma, jehož vhodnou interpretací politici představitelé ospravedlňují svoje aktuální postoje a prosazovanou politiku. Současně tak nabízejí i vlastní rámec, v němž by mohla společnost o těchto otázkách uvažovat.

Jedním z nejzásadnějších témat, k němuž se dnešní politici v souvislosti s druhou světovou válkou vrací, je holokaust (Diner 2003: 36; Probst 2003: 53). Na rozdíl od židovského je však tomu romskému věnováno minimálně v České republice daleko méně pozornosti. Důvodem může být i skutečnost, že romská otázka byla v minulosti ve společnosti tabuizována. Samotnému romskému holokaustu sice pozornost věnována byla i za minulého režimu, nicméně pouze na úrovni historiků nebo archivářů a nedostávalo se mu publicity v médiích (Valenta: 1999: 11). Po sametové revoluci se sice situace změnila, ale osudům a situaci Romů za druhé

světové války stále není věnován stejný prostor jako jiným skupinám obyvatel Československa v tomto období. Jde o historii, s níž se český národ doposud nevyrovnal. Příčinou může být i způsob, kterým se vůči tomuto etniku již od minulosti vymezujeme a jak ho kvůli tomu jako většinová společnost dodnes vnímáme. Stereotypy, které si s Romy spojujeme, jsou v současném diskurzu stále přítomné a někteří politici využívají paralel s historickými událostmi k jejich posílení ve snaze legitimizovat svoje vlastní současné postoje.

V případě, že se otázkou romského holokaustu média nebo politici zabývají, dochází často ke zkreslování a reinterpetaci historických událostí, a to formou odmítání existence romského holokaustu, znevažování utrpení jeho obětí nebo popírání a potlačování českého podílu a viny na likvidaci romského obyvatelstva během nacistické okupace. Medializace tématu po roce 1989 souvisí zejména s otázkou vybudování památníku v oblasti bývalého romského tábora v Letech u Písku. K záměru se často nelichotivě vyjádřila řada politiků a jejich protiromské postoje a výpady jsou pak přebírány určitou částí společnosti, která je i kvůli těmto vyjádřením vnímá jako ospravedlnitelné. Hojně diskutovaná je i otázka české viny na likvidaci romského obyvatelstva, nad níž nepanuje shoda nejen mezi politiky nebo novináři, ale ani mezi historiky zabývajících se romským holokaustem na území tehdejšího Československa.¹ Zatímco někteří ji ve svých dílech připomínají a dávají ji do souvislosti s dnešní podobou české společnosti a jejím vztahem

¹ Tématem romské historie a holokaustu se zabývá především Ctibor Nečas, např. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945* (1994), *Nemůžeme zapomenout = Našti bisteras: nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků* (1994) nebo *Holocaust českých Romů* (1999). Z dalších autorů lze uvést Bartoloměje Daniela a jeho *Dějiny Romů: vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku* (1994) nebo Janu Horváthovou a *Kapitoly z dějin Romů* (2002).

k Romům², jiní taková nařčení odmítají jako neodůvodněná a poukazují na nemožnost spojovat národ s činy jeho konkrétních příslušníků.³

Obsah diskuze související s tématem romského holokaustu se v posledních desetiletích proměnil. Zatímco v 90. letech šlo o nově otevřené téma a řada politiků se k němu vyjadřovala s pokorou a úctou, v současnosti se zdá, že jsme svědky daleko ostřejších vyjádření na adresu Romů a jejich osudů za druhé světové války.⁴ Cílem mé práce je zmapování vývoje a proměn politického diskurzu k tématu po roce 1989 a určení způsobu a účelu využívání politizace a reinterpretace dějin současnými politickými představiteli. V práci chci odpovědět na několik otázek: Jakým způsobem se polistopadoví politici vyjadřují k tématu romského holokaustu a jak se jejich vyjádření proměňovala v čase? Co sledují využitím analogie mezi romským holokaustem a současnou romskou menšinou a co jejich přirovnání znamenají? Odpovědi na tyto otázky hodlám získat pomocí rozboru obsahů vyjádření politiků týkajících se tématu romského holokaustu spolu s využitím odborné literatury věnující se politizaci a reinterpretaci dějin. Soustředit se budu zejména na výroky vztahující se k táboru v Letech u Písku, ale zabývat se budu

² K nejznámějším patří práce novinářů Marcuse Papeho *A nikdo vám nebude věřit* (1997) a Paula Polanského *Tíživé mlčení* (1998) a *Bouře* (1999) věnující se osudu českých Romů během druhé světové války.

³ Příkladem může být stať Jaroslava Valenty *Mediální debata o táboru v Letech očima historika* v publikaci *Historikové a kauza Lety* (1999).

⁴ K nejvýraznějším vyjádřením souvisejícím s tématem lze řadit projev prezidenta republiky Václava Havla z roku 1995 pronesený při odhalení pomníku obětem tzv. cikánského tábora v Letech u Písku, v němž vyjadřuje nejen nutnost nezapomenout hrůzy genocidy Romů, ale připouští i českou vinu na celé události. Naopak negativní výroky související s romským holokaustem lze najít u předsedy vlády Andreje Babiše, který tábor v Letech v roce 2016 označil pouze za pracovní namísto koncentračního. Podobně se o popírání holokaustu hovoří v souvislosti s výrokem poslance SPD Miloslava Roznera z roku 2018, který se o táboře vyjádřil jako o neexistujícím pseudokoncentráku. Předseda KSČM pak v roce 2019 dal do souvislosti růst cen vepřového masa s uzavřením vepřína na místě původního tábora v Letech.

i dalšími vyjádřeními, které souvisejí s táborem v Hodoníně u Kunštátu a romským holokaustem na území tehdejšího Československa obecně.

V první části práce se zabývám dějinami a jejich interpretací ve vztahu k utváření národní a etnické identity. Soustředím se i na způsob, jakým jsou s pomocí historie budovány etnické stereotypy. Dále se zabývám účelem politizace dějin a jejich reinterpretace jako strategií sloužících k legitimizaci myšlenek a postojů konkrétních politických představitelů. Následně se věnuji stručnému představení historie Romů na našem území, konkrétně jejich společenskému postavení v období tzv. první republiky, za minulého režimu a v současnosti. Cílem je přiblížit základy, z nichž pramení vnímání romského etnika většinovou společností. Podrobněji se věnuji romskému holokaustu na území bývalého Československa, a to především koncentračním táborem v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

Ve druhé části práce se soustředím na konkrétní vyjádření politiků vztahující se k tématu romského holokaustu a tzv. kauze Lety. Pomocí rozboru jednotlivých výroků se snažím ukázat narativy, které političtí představitelé vytvářejí a spojují nejen s tímto konkrétním místem paměti a romským holokaustem, ale jejich prostřednictvím formují i pohled na současnou romskou menšinu. Dále se snažím ukázat vývoj, kterým politický diskurz v posledních desetiletích prošel, a snažím se upozornit na skutečnost, že jeho proměna směřuje k vyhocenějším a ostřejším vyjádřením na adresu Romů. Způsob, kterým političtí představitelé v médiích prezentují své vlastní názory a spojují je s historickými událostmi, slouží k legitimizaci nejen jejich postojů, ale i k posilování stereotypů převládajících ve společnosti. Současně prostřednictvím těchto vyjádření politici přispívají k rozdělování společnosti tím, že se vymezují vůči konkrétní skupině lidí.

Literatura, kterou ve své práci využívám, se věnuje zejména souvislosti mezi historií národa a současnou podobou společnosti. Zabývá se především konceptem budování národní a etnické identity a využívání konkrétního výkladu dějin k jejich utváření. Právě interpretace dějin je zcela zásadním prvkem, který národní identitu legitimizuje. Dějinám romského holokaustu v Československu se věnuje několik

autorů. Snaha o zmapování konkrétních faktů je v tomto případě ještě obtížnější než u jiných historických událostí a období. Řada zdrojů zcela chybí, další jsou neúplné nebo jde o tendenční materiály. Historici tak často vycházejí i z dalších zdrojů, a to zejména ze svědectví pamětníků. I přes možné zkreslení takových informací vzhledem k době, která od druhé světové války uplynula, lze díky podobnosti příběhů předpokládat, že řada takto získaných informací má velmi reálný základ. Vyjádření použita ve druhé části byla vyhledávána pomocí databáze Monitora a v archivech jednotlivých médií.

2. Politizace dějin ve vztahu k utváření národa a jeho identity

Každý národ interpretuje minulost různým způsobem, ale vždy se soustředí na okamžiky, které nějakým způsobem ovlivňují jeho současnou podobu. Součástí vytváření národa je vždy návaznost na etnické tradice, mýty, symboly, kolektivní paměť a procesy, které se podílely na formování a přetrvání společnosti (Kubišová 2014: 96). Minulost je tak pro každý národ klíčová. Pomocí jejího připomínání ze strany historiků, politiků i médií dochází k ožívování toho, kým jsme, odkud pocházíme a kam směřujeme (Příbáň 2012: 13). Soubor takových informací se podílí na utváření naší kolektivní identity. Jednou z jejích hlavních součástí je kolektivní paměť, protože vnímání a interpretace minulosti je zásadní pro podobu identity jednotlivce i každé sociální skupiny (Kubišová 2014: 93). Kromě minulosti obsažené v kolektivní paměti je identita skupiny nebo národa konstruována i na základě vztahu k ostatním skupinám. Naše vnímání a postoje k ostatním jsou ovlivňovány stereotypy a jejich velká část je utvářena právě skrze kolektivní paměť (Hroch 2009: 241). K připomínání historie a konkrétních událostí se vážou i místa paměti. Samotná paměť potřebuje místo, v němž se může soustředit (Oláh 2013: 747). Konkrétní místa paměti napomáhají zasazení příběhu do kolektivní paměti (Maur 2014: 144). Všechny tyto složky se podílejí na vytváření národní identity a jejich prostřednictvím je společnosti předáván určitý příběh, konkrétní podoba minulosti, o němž se současné elity opírají při legitimizaci vlastních postojů.

2. 1 Národní dějiny a význam jejich interpretace

Historie má pro národ a podobu jeho identity zcela zásadní význam. Bylo by obtížné v moderních dějinách hledat stát, který by se při svém vlastním formování neopíral o minulost (Randák 2008: 14). Samotná historie ale není prostým souhrnem všeho, co se dříve událo. Minulost se neobjevuje, není zachována, ale

dochází k její rekonstrukci na základě současnosti (Halbwachs 1992: 40). Tvoří ji pouze vybrané události, které byly zaznamenány, protože jsou považovány za důležité díky svému vztahu k přítomnosti. Historie utváří naši současnou podobu a určuje, jací jsme (Holý 2010: 119). Historie se tak stává neoddělitelnou součástí každého národa, protože právě na základě národní minulosti je definována jeho dnešní podoba. Současně je historie selektivní, když zaznamenává pouze vybrané události, o něž se může konkrétní národ při tvorbě své identity opřít.

Už kvůli výběru konkrétních událostí, které tvoří historii národa, dochází k jejímu zkreslení. Podobně se na něm výrazně podílí i to, jakým způsobem jsou dané události vykládány. Proto historii nelze chápat jako objektivní (Holý 2010: 127). Každé zaznamenání dějin je ovlivněno dobou a zájmy toho, kdo je zaznamenává (Šubrt–Pfeiferová 2010: 17). Samotná míra zkreslení pak závisí na účelu, jemuž má historie sloužit. Nicméně důležitá není ani tak míra tohoto zkreslení, jako spíše která instituce o něm rozhoduje (Košťálová 2012: 59). Konkrétní výklad dějin závisí na tom, kdo ho poskytuje a za jakým účelem. Interpretace dějin se tak stává nástrojem, kterým lze vytvářet a měnit podobu národní identity.

Pro každý moderní stát je podstatné mít vyhovující podobu vlastní minulosti, kterou lze ospravedlnit společenská a politická rozhodnutí nebo opatření (Randák 2008: 14). Národní dějiny tak sloužily jako nástroj, jímž byla legitimizována existence konkrétního národa (Hroch 2009: 178). Historie národa byla vždy zásadní a sloužila jako argument pro mobilizaci národní pospolitosti i jako ospravedlnění existence etnické skupiny a jejího práva na národní existenci (Hroch 2009: 168). I v současnosti je minulost politickým nástrojem, který slouží k ospravedlnění existence národa a jeho historických nároků (Košťálová 2012: 67).

Podobně i potřeba a nutnost legitimizace toho, co si nárokuje všeobecné uznání společnosti, tedy subjektů, institucí nebo vizí, platila vždy (Hroch 2009: 173). Proto se o historii a její vhodný výklad neopírají pouze národy, ale i instituce a elity, které si chtějí prosadit právo být součástí dnešní společnosti. Všechna hnutí, jejichž cílem bylo změnit stávající pořádek, se snažila o nalezení vlastní

historické legitimacy (Hroch 2009: 173). Samotná konstrukce, která je předávána obyčejným lidem jako pravdivý historický příběh, vychází od společenských elit (Holý 2010: 120). Politici vždy usilovali o to, aby byly dějiny vyloženy způsobem, který by byl v souladu s jejich politickými záměry (Kmeť 2015: 7). Dějiny využívali a využívají jako argument pro ospravedlnění svých současných postojů. Způsob, kterým společnost reflektuje vlastní historii, se odvíjí od toho, kdo nebo které politické síly zastávají výkonnou moc a o jaké historické události projevují političtí představitelé zájem (Kmeť 2015: 21). Svoje dějiny vnímáme na základě toho, jakou interpretaci minulosti nám elity předkládají.

Konkrétní způsob, kterým jsou dějiny interpretovány, je limitován tím, co se skutečně stalo. Ani při samotné konstrukci národa nebylo možné si národní minulost zcela vymyslet a bylo nutné držet se v hranicích ověřitelných faktů. Nicméně i takový rámec nabízel široké pole pro různé interpretace historických událostí nebo pro výběr konkrétních informací a jejich manipulaci v národním zájmu (Hroch 2009: 73). Podobně i v dnešní době sahají političtí představitelé k interpretaci historie, která je v souladu s jejich potřebami a zájmy, ale současně se opírá o skutečné události.

Konstrukce národních dějin je společností přijímána, pouze pokud je slučitelná s obecným povědomím jejích členů o společné minulosti (Hroch 2009: 188). Pro konstrukci historie národa je nutné její přijetí. Minulost, která se má stát součástí konstrukce našich dějin, se odvíjí od důležitosti, kterou má pro přítomnost (Holý 2010: 120). Pro přijetí konkrétního výkladu minulosti je nutné, aby se společnost nebo její část dokázala s tímto výkladem ztotožnit a přijala jej jako reálný.

Společnost se minulostí zaobírá ne kvůli zájmu o konkrétní období, ale protože je součástí její přítomnosti (Kmeť 2015: 6). Pohled na minulost se proměňuje v souladu s tím, co se děje a o co se současná společnost zajímá (Šubrt–Pfeiferová 2010: 25). Vyjadřování politiků ke konkrétní historické události je ovlivněno zájmem, kterého se jí ze strany společnosti dostává (Kmeť 2015: 15). Historie tak není statická a její výklad se proměňuje podle aktuálních postojů a potřeb společnosti, ale i podle těch, kteří ji interpretují. Historie je tím, co nás jako národ

utváří. Historická paměť je proto vždy ovlivněna našimi přítomnými postoji a je v ní odraženo to, co považujeme v současnosti za správné a vhodné (Příbáň 2012: 11). Minulé události vždy posuzujeme podle našich současných hodnot a postojů. Ve chvíli, kdy vzpomínáme na minulost, kdy ji reprodukuje, jsme ovlivňováni přítomností (Halbwachs 1992: 49).

2. 2 Kolektivní paměť

S historií úzce souvisí i kategorie paměti, ale její postavení je odlišné. Historii a paměť lze do určité míry vidět jako opačné póly. Paměť nesou živí a díky tomu se neustále vyvíjí a proměňuje. Historie je naopak nekompletním souborem minulých událostí (Nora 2010: 8–9). Paměť je něčím emocionálním. K minulosti zaujímá aktivní postoj, připomíná vybrané události nebo osoby a s nimi spojuje konkrétní představy (Randák 2008: 19). Proto nejsou pro naši identitu důležité pouze vybrané události z minulosti, ale i to, jakým způsobem jsou interpretovány, co si o nich sami pamatujeme a jak je hodnotíme.

Tím, co formuje naše vzpomínky, je společnost, ve které žijeme. Vzpomínáme díky tomu, že nám konkrétní členové naší společnosti minulost připomínají (Halbwachs 1992: 38). Vzpomínání je individuální, ale současně se uskutečňuje v rámci definovaném danou společností. Individuální paměť se tak odvíjí od propojení kolektivních pamětí jednotlivých společenství. A naopak z pohledu jednotlivých skupin je individuální paměť rozšiřováním kolektivního vědomí mezi jednotlivé členy skupiny. Účast na kolektivní paměti pro jedince znamená, že přináleží k dané skupině, a vzpomínání je pak rekonstrukcí minulého na základě toho, co si pamatují ostatní členové skupiny (Šubrt–Pfeiferová 2010: 14). Naše individuální paměť je provázána s kolektivní pamětí skupiny, k níž náležíme, a obě složky se vzájemně ovlivňují a doplňují.

Sama individuální paměť nemůže existovat bez vazby na určitou společnost. Jednotlivé vzpomínky nespojuje jejich kontinuita v čase, ale to, že náleží ke

kolektivnímu vědomí konkrétní skupiny, k níž máme nebo jsme měli v minulosti vazby (Halbwachs 1992: 52). Paměť a vzpomínky jedince lze pochopit pouze, pokud jsou zasazeny do paměti konkrétní skupiny, k níž jedinec náleží (Halbwachs 1992: 53). Individuální paměť a vzpomínky jedince jsou součástí kolektivní paměti celé skupiny. I přesto, že konkrétní vzpomínky skutečných pamětníků umírají spolu s nimi, prožité události dále přetrvávají v kolektivní paměti společnosti (Šubrt–Pfeiferová 2010: 10). Právě individuální vzpomínky kolektivní paměť dotváří a doplňují, ale současně ji nemohou zcela změnit. Kolektivní paměť dominuje nad pamětí jednotlivce a vše jedinečné se podvoluje obecnému výkladu dějin (Příbáň 2012: 13). Naše vzpomínky se tak přizpůsobují kolektivní paměti celé společnosti.

Kolektivní paměť každého národa je souhrnem informací o pozitivních i negativních událostech, které se v jeho dějinách staly (Příbáň 2012: 13). Podobně jako historie ale ani paměť nezahrnuje veškerou minulost. Kolektivní paměť je selektivní a soustředí se na legitimizované aspekty minulosti, které slouží k upevnění kolektivní identity (Šubrt–Pfeiferová 2010: 25). Kolektivní paměť tak obsahuje pouze ty události, které mají význam pro naši současnost a podobu naší identity.

2. 3 Utváření identity: my x oni

Pod pojmem identita lze obecně chápat totožnost⁵ nebo sebeuvědomění jedince. Jde o vyjádření toho, kým a čím se cítíme být a jak vnímáme sami sebe. Definici konceptu ale nelze vymezit takto jednoduše, protože samotnou identitu lze chápat v různých rovinách. Kromě vztahu k sobě samému je třeba ji vnímat i jako vztah vůči ostatním, a to jak k vlastní skupině, respektive etniku nebo národu, tak i k jiným (Košťálová 2012: 22). Jedinec je tak v určitých ohledech na skupině

⁵ Výraz identita pochází z latinského slova *identicus*, což znamená totožný nebo stejný.

závislý (Halbwachs 1992: 54). Konstrukce naší vlastní identity je utvářena nejen pouhým uvědoměním si sama sebe, ale je ovlivněna i naším okolím. Nelze ji budovat izolovaně, ale vždy pomocí identifikace vztahu a postavení k jiné skupině, tedy k „the others“.⁶

Kromě individuální identity je pochopitelně konstruována i identita různých sociálních skupin, do nichž náležíme. Prostřednictvím této kolektivní identity se jedinec ztotožňuje s konkrétním společenstvím, přijímá hodnoty a vzorce chování dané skupiny (Bureš 2019: 35). Způsob utváření kolektivní identity je zcela zásadní, protože její výsledná podoba ovlivňuje postoje členů dané skupiny. Identita jedné skupiny je vždy budována vymezením se vůči jiné a vychází z uzavření se do sebe, tzn. z vytvoření jednotky „my“, „náš národ“, „naše skupina“ (Košťálová 2012: 27). S ní se jako jednotlivci identifikujeme a o její podobě a vlastnostech uvažujeme specifickým způsobem. U každého jedince dochází ke zdůrazňování rozdílů mezi jeho a cizí skupinou. Členy vlastní máme sklon favorizovat oproti příslušníkům ostatních skupin a tím vytváříme rozdílné kategorie my a oni, které stavíme do opozice (Košťálová 2012: 23).

Vzhledem tomu, že identita je konstruována jako jediná a výlučná, je snazší vymezit i kategorii těch druhých, tedy nepřátel. Jednorozměrnost identity umožňuje jasně vymezit příslušníky naší skupiny jako kladné postavy, zatímco cizinci jsou vnímáni negativně (Košťálová 2012: 27). K tomu dochází i pomocí výkladu historických událostí, k níž přistupuje každá společnost vlastním způsobem. Obvykle je při něm zachován interpretační rámec přítel–nepřítel, který vytváří nadřazenost jedné skupiny nad druhou (Kmet' 2015: 14). S pomocí konkrétní interpretace historických událostí, které často obsahují konflikt mezi určitými skupinami, dochází k upevňování antagonistických/nepřátelských postojů členů jedné skupiny ke skupinám jiným. To je podpořeno i skutečností, že v rámci národní identity je možné se identifikovat pouze s jedním konkrétním

⁶ „The others“ je konceptem, prostřednictvím kterého jsou označovány jiné skupiny než naše vlastní. V textu ho užívám v jeho českých ekvivalentech, tzn. jiní, druzí, cizí aj.

národem a případná snaha o jinou identifikaci je vnímána jako jeho zrada (Košťálová 2012: 25).

Národní identita je utvářena i pomocí konstrukce národních dějin. Interpretace historie sloužila nejen pro hledání společného původu, ale zejména pro potvrzení vazeb, které spojovaly příslušníky jednoho národa v minulosti a současně mají vliv i na jeho dnešní členy (Hroch 2009: 171). Jednotlivé státy i národy objevovaly vlastní minulost a snažily se jí porozumět. To umožňovalo pochopit, kým jsou a kým by měly být. Dějiny a historické příběhy poskytovaly příslušníkům dané společnosti identitu a umožnily jim ztotožnit se s vlastními předky a jejich činy, nebo je odmítnout (Randák 2008: 15). Na základě interpretované historie národa dochází k budování a upevňování pocitu sounáležitosti mezi jednotlivými členy dané společnosti a na jejím základě je utvářena současná podoba identity národa.

K identifikaci s národem přispívá i způsob, kterým je veřejnost s dějinami a jejich výkladem seznamována. Lidé informace o minulosti obvykle nezískávají prostřednictvím studia historických dokumentů, ale jsou jim předávány v rámci vzdělávacího procesu nebo pomocí historických odkazů v jejich okolí (Holý 2010: 128). Často jde o formu vyprávění příběhu o určitých událostech, které se k národu vážou. Dějepisné vyprávění může pracovat s kolektivní postavou národa a v rámci příběhu se národ chová nějakým způsobem. Díky tomu mu čtenář přisuzuje konkrétní vlastnosti a povahové rysy (Činátl 2012: 25). Taková skupina je pak vnímána jako něco živého (národ potřebuje, národ se probouzí, národ je ohrožen atd.), což má za následek subjektivní a emotivní přístup jeho členů k problémům, které se jí týkají (Košťálová 2012: 27). Díky personifikaci národa dochází ke změně vztahu, který k němu jeho členové mají. Jakékoli ohrožení národa je jimi následně vnímáno s větší intenzitou a potřebou se proti němu vyhranit.

Pro konstrukci identity jsme tedy důležití nejen my a způsob, kterým sami sebe vnímáme, ale i ostatní jedinci a skupiny, vůči nimž se vymezujeme. V případě národní nebo etnické identity pak budou přirozeně těmi druhými skupinami jiné národy a etnika, s nimiž se setkáváme a poměřujeme.

2. 4 Stereotypy, předsudky a mýty ve vztahu k identitě skupiny

Základem identity je uvědomění si odlišnosti jednotlivých národů. To je utvářeno pomocí stereotypů (Ivankovič 2006: 156). Stereotypem obvykle označujeme nějakou ustálenou formu jednání nebo uvažování. Slouží jako nástroje adaptace na prostředí, když nám umožňují vytvářet si vlastní subjektivní realitu a zjednodušit okolní svět (Košťálová 2012: 36). Jako stereotypizace je pak chápáno klasifikování skupiny dle předem daných znaků vytvořených na základě povrchních charakteristik (Ševčíková 2008: 32). Jde o pohled, pomocí nějž interpretujeme svět a vytváříme závěry o svém okolí. Činíme tak z pozice naší kultury a zkušeností, a právě proto dochází ke zjednodušení reality (Košťálová 2012: 34). Prostřednictvím stereotypů uvažujeme v konkrétních nastavených vzorcích, které si neseme a předáváme v naší společnosti. Kvůli nim dochází k zařazení nás i druhých do předem připravených kategorií bez ohledu na to, zda je tato kategorie opravdu odpovídající konkrétní situaci.

Ke stereotypu se úzce váže i pojem předsudek. Ten je ve většině případů negativním a stálým nazíráním na druhé, které je iracionální, protože se nemění ani v případě, kdy dojde k získání informací, které původní předsudek vyvracejí (Vávra 2009: 27). Na rozdíl od stereotypu, s nímž je často volně zaměňován, se liší měrou a kvalitou emocionálního zabarvení, kdy u předsudku jde převážně o záporné postoje, zatímco stereotyp může obsahovat i neutrální nebo kladný pohled (Ševčíková 2008: 32–33). Nicméně ani stereotypy obvykle neutrální nejsou, ale nesou konkrétní hodnotící význam. V souvislosti s vlastní skupinou převažují pozitivní (autostereotypy), zatímco se skupinami jiných jsou spojována zpravidla negativní schémata vnímání (heterostereotypy), kdy důvodem je i přirozená snaha vnímat vlastní skupinu jako lepší (Bezouška 2016: 60). Autostereotypy a heterostereotypy jsou vzájemně propojené a vzhledem ke svému obvykle pozitivnímu a negativnímu hodnocení vlastní a jiné skupiny oba typy slouží k upevnění sounáležitosti s vlastní skupinou a vymezení se proti těm druhým.

Konstrukce konkrétního stereotypu vychází ze sdílené představy, která stojí na daných i volitelných faktorech. Jeho podoba se mění v závislosti na dobovém kontextu a na interpretaci událostí, které vedly k jeho vzniku nebo k jeho případným proměnám (Košťálová 2012: 35), ale současně lze předpokládat, že k jeho změně je zapotřebí delšího časového období i v případě zásadní změny interpretace konkrétních událostí. Stereotypy a předsudky jsou udržovány a předávány pomocí tradic (Ševčíková 2008: 32), které lze považovat za stálé, protože do současnosti přenášejí vzory chování minulých generací vnímané v současnosti jako normy (Keller 2017). Stereotypy jsou předávány dalším generacím i přesto, že se okolnosti jejich vzniku proměnily (Košťálová 2012: 36). Uchovávají si tedy obsahovou stabilitu, ale současně jsou schopny se přizpůsobit historickým změnám a díky tomu přetrvat (Ivankovič 2006: 157). Právě stálost stereotypu nebo předsudku a jejich neustálé opakování jako vzorce přístupu a hodnocení upevňuje představy, které máme o okolním světě, naší skupině i skupinách jiných.

Stereotyp lze vnímat i jako určitý druh mýtu. Ten do určité míry pozměňuje historické události a vykládá je určitým způsobem. Současně není statický, mění se v průběhu času a podle potřeby doby. Začleňuje do sebe nové složky národních dějin, zatímco jiné opomíná (Hroch 2009: 191). Podílí se tak na podobě historie a jejím vnímání současnou společností. Legendy a mýty národních dějin vytvářejí kolektivní obrazy o společnosti a ty jsou jejími členy přijímány jako reálné (Příbáň 2012: 13). Stejně jako u stereotypu nepochybujeme ani u mýtu o jeho skrytých významech a symbolech, nesnažíme se je přehodnocovat a vnímáme je jako zaručené a pravdivé (Košťálová 2012: 35). Kromě dotváření konkrétní podoby historie mohou mýty sloužit i jako podpora všeobecně přijímaného stereotypu.

Stereotypy obvykle nejsou výsledkem objektivního pozorování, ale častěji vycházejí z emotivního posuzování naší skupiny a těch ostatních. Spolu s tím stereotypy umožňují jednoduše zařadit jednotlivce ke konkrétní skupině pomocí její předem přijaté zjednodušené charakteristiky (Molda 2012: 148). Prostřednictvím přijímání a reprodukce stereotypů rozdělujeme nejen jednotlivce,

ale celé skupiny do předem daných kategorií a přiznáváme jim konkrétní povahové rysy nebo způsoby chování. Díky tomu, že je povaha stereotypů hodnoticích, dochází obvykle ke spojení kladných s vlastní skupinou, zatímco záporné přisuzujeme těm druhým (Hroch 2009: 241). Současně jsou během vytváření stereotypů a k jejich posílení vybírány pouze určité informace a voleny konkrétní argumenty a emoce (Molda 2012: 149, 162). Toho jsou si vědomy i politické elity, které ve svých vyjádřeních na lidské emoce cílí, aby prostřednictvím posílení stereotypů dosáhly všeobecného uznání vlastních postojů.

Negativní stereotypy vznikají i pomocí osobní zkušenosti s několika příslušníky jiné skupiny, která je následně zevšeobecněna a vztažena na všechny její členy (Molda 2012: 149). V této souvislosti je významným etnický stereotyp. Jde o způsob pohledu, který jedinec sdílí s vlastní skupinou a jehož prostřednictvím nahlíží na ostatní skupiny, se kterými má minimum osobních zkušeností (Košťálová 2012: 38). Prostřednictvím etnických autostereotypů je utvářen ideální obraz národa a podporována loajalita jeho příslušníků. Na druhé straně heterostereotypy slouží vzhledem k negativnímu zobrazení jiných k minimalizaci národních komplexů (Molda 2012: 149).⁷ Kromě přisuzování negativních vlastností těm druhým dochází i k posunu ve vnímání členů konkrétní skupiny, na něž přestává být nahlíženo jako na jednotlivce, ale jsou vnímáni jako anonymní celek (Košťálová 2012: 38). Skupiny těch druhých se pro nás stávají jednotné a stejnorodé. Naše představy o vlastnostech, postojích nebo způsobech chování členů dané skupiny zevšeobecnujeme a současně obecně vztahujeme i na jejich jednotlivé členy.

Soubor vlastností příslušníků národa obvykle obsahuje kolektivní sebeobraz spolu s kolektivním obrazem, který má skupina o skupině jiné, a součástí tohoto souboru

⁷ Příkladem konstrukce takových stereotypů je vnímání sama sebe v případě českého národa, kdy typickými rysy je průměrná inteligence ve formě zdravého selského rozumu, nebo zručnost reprezentovaná zlatými českými ručičkami. Skupina druhých se naopak vyznačuje hloupostí v případě slovenského tupého bači nebo předlistopadových příslušníků veřejné bezpečnosti, kteří i přesto, že byli reprezentanty státu, nebyli vnímáni jako součást národa (Holý 2010: 78–79).

vlastností jsou i stereotypy (Ivankovič 2006: 156). Ty pomáhají utvářet a udržovat pocit odlišnosti a současně i jedinečnosti každé skupiny. Umožňují nám snadno zařadit jednotlivce i skupiny do předem daných kategorií a přisoudit jim konkrétní vlastnosti, prostřednictvím nichž hodnotíme sebe i ty druhé. Současně ale kvůli generalizaci těchto rysů přistupujeme ke skupinám jako k celku bez ohledu na vlastnosti nebo chování jejích jednotlivých členů.

2. 5 Místa paměti jako součást identity skupiny

Ke kolektivní paměti a identitě se váže i téma míst paměti. Těmi jsou konkrétní lokace i osoby, události nebo děje, k nimž se paměť vztahuje a v nichž jsou uchovávány vzpomínky a obrazy minulosti (Randák 2008: 18).⁸ V obecném smyslu lze považovat za symbolická ztvárnění minulosti, ale současně i za ukazatele hodnot kolektivní identity, protože vypovídají o vztahu a pohledu dané společnosti na její vlastní historii (Čermáková–Devátá 2015: 5). Místa paměti nereflektují pouze minulost, ale poskytují i pohled na naši současnost a podobu naší společnosti, a to na základě toho, jaká místa paměti a jakým způsobem jsou konstruována a připomínána.

Místa paměti vznikají díky pocitu, že spontánní paměť neexistuje, proto je nutné je vytvářet. Slouží jako obrana paměti, která by byla jinak historií smetena nebo překroucena. Kdyby ale nebylo ohroženo to, co místa paměti chrání, nebylo by nutné je budovat (Nora 2010: 11). Místa paměti mohou sloužit jako obrana paměti před zapomněním minulosti, kterou společnost považuje za důležitou součást vlastní identity. Současně ale obsahují i konkrétní interpretaci minulosti. Díky

⁸ Mohou jimi být faktická místa spojená s konkrétními událostmi, výročími nebo slavnostmi (ulice, náměstí, hřbitovy, budovy, památníky atd.), ale můžeme takto označit v širším slova smyslu i další objekty (vzpomínkové slavnosti, učebnice dějepisu, dokumenty, písně atd.), ale i konkrétní osoby (Šubrt–Pfeiferová 2010: 18, Maur 2014: 143–144).

spojení historické paměti s místem, určitou osobou nebo konkrétním objektem dochází k jejímu upevnění a přetrvání v čase (Maur 2014: 144).

Místa paměti jsou nástrojem, pomocí něž je konkrétní paměť uchovávána. Současně by ale nemohla přežívat, aniž by se proměňovala a aktualizovala. Nereprezentují vzpomínané, ale poskytují prostor, v němž může naše paměť pracovat a tvořit z jednotlivých částí minulosti příběh (Šubrt–Pfeiferová 2010: 21, Šubrt 2011a: 144). Ten se pak stává součástí kolektivní paměti a identity. Jeho podoba je zcela zásadní pro současnost, protože umožňuje legitimovat momentální postoje vládnoucích elit a skupin usilujících o moc. Místa paměti totiž hrají důležitou socializační roli, když prostřednictvím příběhu, který se k nim váže, poskytují současným generacím informace o minulosti (Oláh 2013: 730). Reinterpretace minulých událostí je součástí boje o politickou přítomnost a budoucnost (Příbáň 2012: 14). Zásadní tedy je, kdo bude podobu tohoto příběhu určovat.

K samozřejmým místům paměti patří reálné objekty a prostory (památníky, pomníky, sochy atd.), které jsou obvykle spojeny s konkrétním politickým režimem a reprezentují to, co si má o místě a událostech společnost zapamatovat (Randák 2008: 20). Místa paměti v sobě soustředí nejen vzpomínku na minulé události, ale samotný jejich výběr a podoba určují formu vzpomínání a zprostředkovávají konkrétní interpretaci minulosti. Památníky slouží k uchování hodnot, odkazů nebo významů, které mají přetrvat (Oláh 2013: 731). Jsou mementem minulosti, které má být předáno dalším generacím, a ukazují postoje, které má naše společnost zastávat v současnosti a budoucnosti.

Fyzická místa paměti pak mají pro společnost specifický význam. Reprezentují konkrétní událost, na niž je třeba vzpomínat. Ta je předávána dál pomocí kolektivní paměti (Oláh 2013: 731), díky níž se utváří vztah mezi jedincem a prostorem, který je součástí naší sebeidentifikace (Oláh 2013: 732). Samotná paměť je selektivní. Jednotlivé obsahy, které jsou uchovávány v lidské paměti se v průběhu času proměňují (Šubrt–Pfeiferová 2010: 25). Ale konkrétní místo

paměti poskytuje prostor pro vzpomínání, a proto je zásadní kdo a jakým způsobem ho ovládá a vzpomínané události interpretuje.

Význam míst paměti narůstá ve chvíli, kdy se začíná prosazovat účelová konstrukce národních dějin a doposud související paměť a historie se kvůli tomu začínají rozcházet (Šubrt 2011b: 404). Dochází k potřebě vybudovat památníky, které by paměti poskytly prostor, v němž může existovat. Konkrétní vzpomínky a místa, která jsou pro ně utvářena, ale mohou vyvolávat rozpor mezi jednotlivými skupinami společnosti. Významy, které skupiny určitému místu paměti přisuzují, se mohou odlišovat. Jednotlivé narativy mohou být v konfliktu a soutěžit o pozici oficiální paměti (Oláh 2013: 737). Dochází tak k diskusi nad budováním, setrváním nebo podobou konkrétního místa paměti, kdy zásadní není jen samotné místo, ale zejména to, jakou vzpomínku, respektive jakou její interpretaci představuje.⁹

⁹ Typickým příkladem je debata vedená v souvislosti se zřízením památníku na místě bývalého romského koncentračního tábora v Letech u Písku, ale pochopitelně lze nalézt i další příklady, kdy fyzická místa paměti vyvolávají protichůdné postoje jednotlivých skupin společnosti, např. nedávno hojně diskutovaný pomník maršála Koněva v Praze.

3. Politika paměti a její využití politickými elitami

Paměť nesouvisí pouze s minulostí, ale je součástí přítomnosti, proto je politickou záležitostí (Šubrt 2011a: 150). V každé společnosti jsou přítomny různé skupiny, které prosazují vlastní výklad historických událostí a tím se snaží vytvořit konkrétní podobu kolektivní paměti. Využívání minulosti prostřednictvím její určité interpretace k dosažení vlastních cílů lze označit za politiku paměti.¹⁰ Pomocí politiky paměti dochází k záměrnému konstruování kolektivních představ o minulosti prostřednictvím manipulace s pamětí za účelem dosažení požadovaného cíle (Maur 2014: 143). Lze ji tedy chápat jako techniku nadvlády spojenou s nutností reinterpretace historie kvůli měnící se situaci ve světě. V každém případě má vliv na morální a hodnotový systém společnosti (Maslowski 2013: 285). Tato kontrola paměti se uskutečňuje i prostřednictvím narativů, které jsou společnosti předkládány.

3. 1 Utváření narativů a jejich význam

Pod pojmem narativ je chápáno vyprávění v jakékoli formě. Není něčím neurčitým, ale má konkrétní obsah a aktéry. Narativ je příběhem, který má vždy vypravěče a posluchače. Historický narativ představuje náš vztah k minulosti, když předkládá vybrané události, které spolu souvisí v časové perspektivě (Sniegon 2014: 10). Důležitost narativů je v tom, že vzájemně propojují a současně

¹⁰ Politika paměti se prosadila zejména v souvislosti se vznikem národních států. I přesto, že existovala již v antice, rozmohla se zejména v souvislosti s procesem industrializace, kdy národní státy mohly lépe socializovat vlastní občany k národní paměti pomocí symbolického jednání, které se uskutečňuje zejména prostřednictvím škol nebo vojenské služby. K proměně politiky paměti dochází po druhé světové válce, kdy se pro řadu intelektuálů stává kvůli zkušenosti s holokaustem morální povinností (Maslowski 2014: 81).

utváří minulost, přítomnost i budoucnost (Forchtner 2016: 17). Díky nim jsou utvářeny a předávány konkrétní interpretace vybrané minulosti. Prostřednictvím narativů, které známe, vnímáme a chápeme společnost, v níž žijeme, a utváříme si svoji kolektivní identitu (Somers 1994: 606). Zásadním způsobem jejího budování a upevňování je vyprávění chápané jako vzpomínání a reinterpretace minulosti pohledem přítomnosti (Mlynář 2014: 220). Narativy hrají klíčovou roli ve způsobu, kterým si uvědomujeme sami sebe a vnímáme naši skupinu i ty druhé. Současně nám poskytují způsob konkrétního pohledu na naši minulost.

Naše vlastní interpretace minulosti nevzniká nezávisle na okolí, není vytvořena čistě díky našemu vlastnímu uvážení a posouzení konkrétních událostí. Prostřednictvím historického a kulturního kontextu ji obvykle přizpůsobujeme a tvoříme na základě již existujících narativů a zasazujeme ji do obecnějších tematických rámců, které je charakterizují, tzn. do velkých narativů. Ty jsou stabilními nositeli významů, které ideologicky a kulturně legitimizují instituce nebo společnost (Sniegon 2014: 10). Proto je důležité, kdo a jakým způsobem nám narativy předává a za jakým účelem je vytváří nebo opakuje. Politické narativy nevycházejí pouze z konkrétního uspořádání společnosti, ale samy ho utváří. Mění a formují identitu společnosti a jejích aktérů, poskytují smysl jejich jednání a utváří diskurz, který umožňuje vnímat jednotlivé činy a postoje jako smysluplné nebo na druhé straně jako nepředstavitelné (Subotič 2015: 193). Prostřednictvím narativů je utvářen a předáván společnosti konkrétní soubor hodnot a norem, které se pak pro ni stávají platnými a závaznými.

3. 2 Využití narativů a reinterpretace dějin jako strategie pro zisk a posílení legitimacy

Paměť slouží jako nástroj legitimizace současnosti, posiluje vnitřní jednotu a identitu skupiny a může být využita i k mobilizaci proti nepříteli nebo opozici (Šubrt 2011a: 144). Proto je důležité, jaká forma příběhu interpretujícího minulost

se stane ve společnosti dominantním narativem. Toho jsou si vědomy politické elity, ale i další skupiny usilující o prosazení vlastních zájmů. Kolektivní paměť se často stává terčem manipulace ze strany elit, které se snaží o její překroucení, ovládnutí nebo kontrolu, což ukázala zejména zkušenost s nedemokratickými režimy (Šubrt 2011a: 144), nicméně k manipulaci nebo využívání minulosti dochází i v demokratických společnostech. Symboly, tradice a mýty slouží k legitimizaci konstrukce konkrétního národa a jejich interpretace a reinterpretace jsou pro danou společnost nezbytné, protože díky nim dochází k vytváření základu národní identity (Kubišová 2015: 98).

Národní stát vytváří kolektivní paměť pomocí její kontroly skrze pragmatický přístup k minulosti (Maslowski 2014: 74). Díky provázanosti kolektivní paměti se zásadními interpretacemi světa, na jejichž základech je postavena individuální existence i světový řád, dochází právě v prostoru kolektivní paměti k sociálním a politickým konfliktům (Kubišová 2014: 85). Monopol na legitimní kulturu drží stát, nicméně v demokratických systémech zůstává prostor pro její reinterpretaci i pro jiné aktéry společně s možností se kolem ní mobilizovat (Maslowski 2014: 78). Dochází tak k souboji jednotlivých výkladů minulosti a snaze o prosazení vlastního narativu, který by společnost přijímala jako součást své kolektivní paměti, a tedy i identity.

3. 3 Trauma jako součást kolektivní paměti

Významnou roli v procesu utváření kolektivní identity nemají pouze triumfy, ale za zcela zásadní faktor, který ji formuje, lze považovat i trauma (Giesen 2004: 113). Tím je taková hrozivá událost, která způsobí společnosti trvalé a zásadní změny její kolektivní paměti a identity (Alexander 2004b: 1). Současně je něčím stálým, co je neustále přítomno nebo připomínáno. Sociálním nebo kulturním traumatem je paměť nebo obraz minulosti, které nesou určitou nepochopitelnost a opakovaně se objevují, aby konfrontovaly společnost (Tomášek 2014: 188).

O kulturním nebo kolektivním traumatu lze hovořit ve chvíli, kdy je určitá společnost vystavena nadmíru negativní události, která nelze být z její kolektivní paměti vynechána nebo odstraněna.

Identita je budována a uchovávána nejen na základě přítomnosti a budoucnosti, ale i pomocí rekonstrukce minulosti dané společnosti (Alexander 2004b: 22). Aby se minulá událost mohla stát kolektivním traumatem, musí být součástí kolektivní paměti, tzn. musí být sdílena, předávána. Pak má vliv na podobu kolektivní identity (Šubrt 2011a: 149). Podobu kolektivní paměti a identity utvářejí interpretace minulosti, které se staly její součástí a jsou předávány dalším členům dané společnosti ve formě konkrétních narativů. Společnost si uvědomuje význam konkrétní negativní události a jejího výkladu a vědomě je zařazuje do své kolektivní paměti. Trauma neexistuje přirozeně, ale je sociálním konstruktem (Alexander 2004b: 2).

Podle současných teoretiků kulturního traumatu dochází ke změně toho, co kolektivní paměť upřednostňuje, a namísto hrdinů je připomínáno utrpení milionů obětí, které je pro nynější společnost zdrojem traumatu i varování (Šubrt 2011a: 149). Pomocí konstrukce traumatu dochází k připomínání minulosti, z níž se máme poučit ve smyslu nepřipuštění jejího opakování. Minulost a poučení z minulosti ale nejsou přítomny samy od sebe a nečekají na nalezení, ale jsou konstruovány pomocí vyprávění vybraných událostí soustředěných okolo morálky (Forchtner 2016: 18). Sama kolektivní paměť není nástrojem kontroly vzpomínek, ale způsobem jejich uchovávání, kdy právě ty, jež se týkají nepředstavitelné hrůzy, je třeba udržovat (Maslowski 2014: 75). Vzpomínky na zásadní negativní události v dějinách konkrétní společnosti jí umožňují nejen uchovat památku samotné hrůzy a jejích obětí, ale nastavují i obecné vzorce chování. Ty ale nejsou automatické a nevznikají samy od sebe na základě obecně platných norem. Minulé události nejsou tím, co určuje morálku a hodnoty společnosti, ale je to způsob, kterým jsou vyprávěny a posuzovány (Forchtner 2016: 22). Důležité je tak kdo, jaké vzpomínky a jakým způsobem konstruuje, interpretuje a předává společnosti.

V dějinách lze identifikovat události, které byly natolik závažné a hrozná, že se jejich interpretace staly součástí kolektivní paměti většiny společností. Po konci studené války se v řadě evropských zemí proměňovaly narativy, které se začaly více opírat o minulost a soustředily se zejména na druhou světovou válku a holokaust jako její klíčovou součást (Diner 2003: 39). Je nejzásadnější připomínkou etnické a rasové nesnášenlivosti (Šubrt 2011a: 149) a jeho památka ovlivňuje politický diskurz i realitu v evropských zemích (Diner 2003: 39). Jednotlivé státy k holokaustu zaujímají konkrétní postoje, které se odvíjí i od podílu jejich předků na jeho realizaci.

3. 4 Vyrovnávání se s minulostí a otázka kolektivní viny

Minulost je vždy vykládána konkrétním způsobem, který se proměňuje v závislosti na aktuální podobě dané společnosti. K potřebě vyrovnat se s minulostí dochází zejména ve chvílích, kdy dojde k nějaké zásadní proměně společnosti a dosavadního uspořádání. S tím souvisí nutnost zaujmout konkrétní postoj k událostem a osobám, které byly součástí minulého režimu, a potřeba přehodnocení a změny doposud platné interpretace minulosti. Vyrovnávání se s minulostí tak souvisí daleko více se současností než se samotnou minulostí a vypovídá o vztahu společnosti k historii (Kmeť 2015: 21). Vyrovnání se s minulostí je klíčové zejména pro společnosti, které prošly nějakou formou nedemokratického režimu. Jde o nutný proces, který ovlivňuje nejen naši přítomnost, ale i budoucnost (Vilímek 2010: 40), protože se podílí na utváření podoby kolektivní paměti a identity národa.

Skupina jako taková má schopnost si pamatovat a paměť je tedy její vlastností (Halbwachs 1992: 54). Ta ale není neměnná a závisí na výkladu, který je dané skupině předkládán. Narativy vytvářené vládnoucími elitami jsou klíčové pro identitu obyvatel daného státu, protože vytváří způsob, kterým je minulost interpretována, a ukotvují ho v prostoru (Subotič 2015: 179). Zatímco paměť je

v současnosti omezena na památníky, v nichž dochází k symbolickému sjednocení národa, vyrovnávání se s minulostí se stalo sporem o politický výklad nedávné minulosti, kdy paměť má v rámci zřízených ústavů a institutů legitimizovat přítomnost oproti minulosti (Příbáň 2012: 15). Vyrovnávání se s minulostí je jedním z nástrojů, s jehož pomocí elity legitimizují svoje současné postoje.

K vyrovnání se s minulostí patří kromě odmítnutí původního výkladu i nová identifikace viníků konkrétních událostí, při nichž trpěli nevinní (Kmet' 2015: 7). Těmi mohou být konkrétní osoby, instituce nebo celé skupiny. Události nebo období, které jsou pokládány za negativní v souvislosti s jejich dopady na národ, jsou považovány za národní katastrofu nebo dobu temna. Za ně nikdy nemůže vlastní národ jako celek, a pokud se na něm jeho příslušníci podíleli, šlo o zrádce či odpadlíky. V každém případě je za národní katastrofu odpovědný v první řadě nepřítel (Kubišová 2014: 105). U negativních událostí, které jsou součástí naší minulosti, přistupujeme k hledání viníků. Těmi jsou vždy jiné skupiny nebo její členi a případný podíl členů vlastní skupiny na daných událostech řešíme prostřednictvím jejich vyloučení.

Viníky ale nelze hledat vždy pouze ve skupině těch druhých. K vyrovnání se s minulostí je nutné i přiznání negativních činů, kterých se jedna národní skupina dopustila na druhé (Kmet' 2015: 14). Právě to bývá obtížné. Pokud je společnost nucena připustit, že její členové jsou viníky a podíleli se na činech, které se přičítají kulturním základům její identity, je minulost vnímána jako traumatická (Giesen 2004: 114). Velká část společnosti se tak při přechodu k novému režimu zbavuje odpovědnosti za minulé činy a zdůvodňuje to ne zcela oprávněně vinou jiných (Kmet' 2015: 21). Přiznání kolektivní viny není vnímáno jako posílení národa a daleko snazší je vytvoření konkrétních viníků, kteří nebudou nijak spojeni s naší skupinou.

Události holokaustu se dostaly do všeobecného vědomí obyvatel evropských zemí v různých časových obdobích a za různých okolností. Jedním z nich byl i pád železné opony, který v řadě států přinesl otázku jejich podílu na této konkrétní minulosti do veřejného diskurzu (Probst 2003: 55). Jednotlivé státy tak

prostřednictvím svých elit zaujímaly různé postoje k účasti svých členů na holokaustu. Představení vlastní skupiny jako obětí se u řady národů nesetkává s nevolí elit ani členů dané společnosti. Obvykle se lze opřít o národní dějiny, které národ prezentují jako utiskovaný nebo poražený a popisují jeho boj proti mocnému nepříteli (Hroch 2009: 175). A takový výklad posiluje kolektivní identitu. Komplikované je naopak přiznání účasti vlastního národa na příkoří spáchaném těm druhým. Politicky daleko výhodnější než přiznání možného selhání celého národa je jeho rozdělení na viníky a jejich oběti a zejména vykreslení bývalých obětí jako viníků (Příbáň 2012: 16). To umožňuje národu zbavit se kolektivní viny a ospravedlnit jednání směřující proti jiné skupině.

Shrneme-li výše uvedené je národní identita konstruována prostřednictvím interpretace vybraných událostí minulosti. Ty jsou vykládány způsobem, který legitimizuje postoje toho, kdo je poskytuje. Na základě interpretace minulosti dochází k utváření současné podoby naší společnosti. Podobu kolektivní identity ovlivňuje kolektivní paměť, do níž se právě konkrétní interpretace minulosti ukládají. Proto je důležité nejen které historické události jsou vybrány k uchování v paměti, ale zejména jaký význam a příběh je s nimi spojován.

Kolektivní identita je vždy budována ve vztahu k ostatním skupinám. Přirozeně se ztotožňujeme s vlastním národem nebo etnikem, které vnímáme jako lepší, zatímco proti druhým se negativně vymezujeme, čímž vytváříme dvě odlišné a proti sobě stojící skupiny my a oni. K tomu dochází prostřednictvím užívání stereotypů, které vycházejí z naší kultury a zkušeností a umožňují nám zjednodušení okolní reality. Takové zobecnění pak vztahujeme na celou skupinu, aniž bychom rozlišovali mezi jejími jednotlivými členy. Toho využívají politické elity, které pomocí připomínání a opakování stereotypů upevňují vnímání okolí v kategoriích my a oni a ospravedlňují vlastní postoje směřující proti konkrétní skupině lidí.

Podobu kolektivní paměti ovlivňují i místa paměti, která slouží jako relativně trvalý odkaz minulosti. Soustředí a udržují v sobě určitou interpretaci historie,

a proto je podstatné, jaký výklad historie je s nimi spojován a která skupina je původcem daného příběhu.

Politika paměti, při níž dochází k záměrnému využívání a manipulaci minulostí s cílem ospravedlnit současné postoje, je veřejnosti předkládána prostřednictvím narativů. Ty umožňují nejen pochopit minulost, ale na základě její konkrétní interpretace utvářejí i systém hodnot platný v přítomnosti. Současně neexistuje pouze jeden výklad minulosti, ale jednotlivé skupiny předkládají vlastní narativy, které se spolu střetávají a usilují o prosazení závazného způsobu vzpomínání a s ním spojeného vnímání hodnot dnešní společnosti.

Součástí identity jsou i traumata jako výrazné negativními události dějin uchovávané v kolektivní paměti. S nimi spojené narativy obsahují i způsob vyrovnání se s minulostí, který formuje podobu naší současné společnosti. Zásadní je zejména otázka určení viníků těchto událostí. Těmi jsou obvykle ti druzí, nepřátelé, což umožňuje ospravedlnit naše současné postoje vůči těmto skupinám.

4. Holokaust

Pro většinu západních států a národů je zásadní minulou událostí patřící do jejich kolektivní paměti holokaust (Maslowski 2013: 286). Vnímání jeho obsahu prošlo vývojem. Zatímco po druhé světové válce se týkal konkrétních skupin lidí, následně prošel kulturní transformací a stal se synonymem pro utrpení lidstva obecně (Alexander 2004a: 197). Do kolektivní paměti proto dnes náleží ne pro samotné hrůzné události, které se za druhé světové války staly, ale kvůli roli, kterou v ní zastává. Kolektivní paměť je strážcem hodnot a události související s holokaustem leží v jejím středu (Maslowski 2014: 77).

Konkrétní události mohou být součástí různých narativů a mohou být vykládány odlišně (Sniegon 2014: 10). Jedna minulost neexistuje a záleží na příbězích, které jsou k ní vytvořeny. Důležitější než reálná minulá událost je to, co si o ní lidé myslí, protože obraz minulosti je může v současnosti mobilizovat (Šubrt 2011a: 145–146). Právě mobilizace společnosti je jedním z nástrojů, kterým konkrétní aktér může dosáhnout vlastních cílů. I v případě holokaustu existují jeho různé interpretace, které mají ospravedlnit názory konkrétní skupiny nebo prosadit určité cíle prostřednictvím působení na obsah a podobu kolektivní paměti. Ta je tím, co členy jedné skupiny spojuje, ale může je i naopak rozdělovat, pokud jsou připomínány nespravedlnosti, utrpení nebo příkoří. Vzpomínání na negativní události může být oprávněné a potřebné, ale může být vyvoláno i záměrně s cílem manipulovat (Šubrt 2011a: 150). I k tomu mohou sloužit různé interpretace holokaustu, které se liší od obecně přijímaného výkladu a zaměřují se přímo na jeho popření, případně na zpochybňování počtu obětí nebo zlehčování míry jejich utrpení. V rámci české kolektivní paměti je pak samostatnou kapitolou romský holokaust a různé narativy, které jsou k němu vytvářeny.

Podobně jsou využívána i místa paměti. Ani ta nenesou jednotný odkaz pro naši současnou a budoucí společnost, ale stávají se předmětem zájmu různých aktérů s odlišnými cíli. Různé skupiny si mohou přisvojovat totéž místo paměti, aby tím

podpořily svoje aktuální nároky (Maur 2014: 148). Ty mohou být i zcela protichůdné, a to zejména v případě, kdy takové místo reprezentuje události, jejichž podoba výkladu je stěžejní pro ospravedlnění postojů a požadavků té které konkrétní skupiny. Pokud jde o místa spojená s událostmi, které se mohou stát součástí kolektivní paměti a traumatu, je jejich důležitost ještě větší. Fyzická místa paměti spolu s artefakty, které se určité minulosti týkají, uchovávají poučení z traumatu i ve chvíli, kdy diskurz, který je s ním spojován, vymizí (Alexander 2004b: 22–23). Vytvoření narativu, který bude spojen nejen s romským holokaustem, ale zejména s místy, která ho budou připomínat, je zásadní proto, že má potenciál přetrvávat v postojích celé společnosti. I to je jeden z důvodů, proč je debata související s vybudováním památníku v Letech u Písku kontroverzní nejen mezi politickými elitami, ale i v celé společnosti.

Důležitý je i příběh, který vysvětluje podíl vlastního národa nebo jeho příslušníků na konkrétní negativní události. Po druhé světové válce se mění způsob nahlížení na kolektivní paměť, která nově slouží jako způsob uchování válečných hrůz, na něž se nesmí zapomenout (Maslowski 2013: 280). Její součástí se ale stává i otázka odpovědnosti za tyto události. Uznání viny vlastní společnosti za činy, jichž se dopustila na jiných, vyvolává pozitivní i negativní reakce, které jsou obvykle využívány v rámci politického boje (Kmet' 2015: 21). Díky identifikaci s vlastní skupinou a jejímu vnímání jako lepší a důležitější, může docházet k marginalizaci nebo popírání událostí, při nichž trpěli jiní a za něž bychom měli přiznat odpovědnost. Zatímco utrpení svých členů dokáží příslušníci konkrétní společnosti vnímat jako své vlastní, utrpení jiných dokáží přehlížet nebo nevnímat (Alexander 2004b:1). K vlastnímu podílu na událostech holokaustu se jednotlivé národy staví různě. V případě Čechů převládá i kvůli okupaci země Německem během druhé světové války názor, že jednoznačná vina a odpovědnost za válečné zločiny je pouze na straně Němců (Sniegon 2014: 93). Diskuze nad případným podílem Čechů na těchto událostech včetně odpovědnosti za romský holokaust zpochybňuje postavení českého národa jako oběti, a je tak sporným tématem ve společnosti.

5. Postavení Romů v české společnosti a historie romského holokaustu

Mezi jednotlivými etniky Evropy vždy vyčnívaly skupiny, které se od ostatních značně odlišují, ale které nelze definovat pomocí ohraničeného teritoria, a to Židé a Romové (Hroch 2009: 93). Jejich soužití s většinovou společností nebylo nikdy bezproblémové a bylo zatíženo řadou předsudků a stereotypů, které přetrvávají dodnes. Vzájemné rozpory mezi Romy a majoritní společností pramení z rozdílné mentality související s odlišnou etnickou příslušností a jsou upevňovány na základě dlouhodobé historické zkušenosti (Ševčíková 2008: 181). Češi vnímají svůj národ jako uzavřenou skupinu, do níž nemají členové jiných přístup. Tento postoj se pak nemění ani v případě, kdy s konkrétní minoritou žijí po staletí.¹¹

Oběťmi traumat v západním světě jsou ve většině případů příslušníci menšin nebo nižších sociálních tříd (Alexander 2004b: 24). V české republice jsou Romové nejpočetnější a současně společensky nejproblematictější etnickou menšinou¹² (Ševčíková 2008: 181). I proto je pohled na osudy českých Romů za druhé světové

¹¹ Z výzkumu Ladislava Holého (2010: 70–71) vyplývá, že dle respondentů být Čechem předpokládá narodit se v Čechách, hovořit česky, ale především mít české předky. Příslušnost k národu vnímali jako určenou již narozením a geneticky danou. Členové jiných národů se od Čechů odlišují nejen jinými tradicemi nebo zvyky, ale v případě Romů a Židů i rasou.

¹² Ve většinové společnosti přetrvává řada stereotypů, které jsou s romskou menšinou spojovány. Heterostereotypy jsou ve značné míře šířeny i médií, která o Romech informují převážně negativně, a to zejména v souvislosti s kriminalitou a problematickým soužitím (Bezouška 2016: 57). Vzájemný vztah ale není kladně hodnocen ani ze strany Romů. I v jejich skupině přetrvávají stereotypy, které negativně posuzují neromskou majoritu jako celek (konkrétně např. Ševčíková 2008: 34). Velká část české společnosti se na Romy dívá jako na přistěhovalce parazitující na sociálních dávkách, Romové naopak vnímají Čechy jako nepřátele a nepřijímají ani pozitivní hodnoty většinové společnosti (Sekyt 2001: 123). Vztah Čechů a Romů je na obou stranách zatížen nevraživostí a negativními emocemi vůči druhé skupině, které se projevují vzájemnou nedůvěrou i přímo etnicky nebo rasově motivovanými útoky (Ševčíková 2008: 17).

války do dnešního dne kontroverzním tématem rozdělujícím nejen politické elity, které se k němu vyjadřují, ale i celou společnost.

5. 1 Řešení romské otázky v období první republiky a za protektorátu

Negativní pohled na Romy byl ve společnosti přítomen dlouhodobě. Poměrně značná část s nimi spojovaných předsudků pochází již ze středověku (Sekyt 2001: 120). Stejně tomu bylo i v období první republiky, kdy v jejich důsledku docházelo k vylučování této skupiny z různých oblastí společenského života, což prohlubovalo již tak nízkou životní úroveň romského obyvatelstva (Daniel 1994: 125). Romové se dostávali stále více na okraj společnosti a majoritou byli vnímáni jako problém, proti němuž je třeba se bránit. Již za první republiky tak došlo k přijímání prvních politických opatření směřujících proti romskému obyvatelstvu, které byly postupně zpřísnovány.¹³ K všeobecnému negativnímu postoji vůči Romům přispívala i média, která v tisku uveřejňovala urážky a obvinění těchto obyvatel spolu s požadavkem na vynucení jejich pracovní povinnosti (Nečas 1994a: 35).

¹³ V roce 1921 byl přijat výnos Ministerstva vnitra, na jehož základě bylo možné stíhat Romy a další osoby žijící neusledným způsobem života za potulku (č. 41.423/1921 Sb. z 31. srpna 1921). Romové tak byli vládou označeni za asociály, kteří se mají přizpůsobit životu většinové společnosti, jinak budou potrestáni (Daniel 1994: 126). Následoval zákon umožňující pořizování policejní evidence Romů, vydávání speciálních cikánských legitimací a kočovnických listů, ale i odnětí dětí a jejich předání k převýchově (117/1927 Sb. z. a n. o potulných cikánech z 14. 7. 1927). Přísnost tohoto opatření neměla v tehdejších evropských státech s výjimkou Bavorska obdoby (Daniel 1994: 126). Po okupaci českých zemí Hitlerovým Německem byla protektorátní vládou přijata další nařízení, jejichž následkem byli Romové izolováni od zbytku obyvatel a mohlo dojít k nelidskému řešení romské otázky (Nečas 1994b: 9). Jedním z nich bylo opatření nařizující ukončit kočování a trvale se usadit (výnos Ministerstva vnitra č. 64.362/39-5 z 30. 11. 1939), jehož neuposlechnutí znamenalo zařazení do kárných pracovních táborů.

V době protektorátu začala být romská otázka řešena důrazněji a 10. srpna 1940 byly zřízeny kárné pracovní tábory¹⁴ v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu. Personál zajišťující chod táborů byl tvořen českými protektorátními zaměstnanci, z nichž naprostá většina se do pozice dozorců dostala díky nucenému přeřazením k politické správě převážně z řad četnictva (Klinovský 2016: 4). V první fázi existence táborů v nich nebyli internováni pouze Romové, ale i další obyvatelé pokládání za asociální živly. Podíl Romů na celkovém počtu vězňů se pohyboval mezi 10 až 15 % (Nečas 1994b: 10). Životní podmínky v táborech vycházely z jejich povahy. Měly sloužit jako vězení a k převýchově nepřizpůsobivých osob, nicméně již od počátku nebyly dostačující zejména v oblasti stravování, které měli vězni dle vyhlášky dostávat.¹⁵

Ke změně na protektorátní tábory pro romské obyvatelstvo (tzv. cikánské tábory) došlo v roce 1942, kdy byl 2. srpna proveden soupis veškeré romské populace a následně byla její část včetně žen a dětí v táborech umístěna. Spolu se změnou samotných zařízení se změnil i životní podmínky v nich. Nedostatečné přiděly jídla vězňům vedly k jejich podvýživě a spolu s nevyhovujícími hygienickými podmínkami, přeplněností táborů a nedostatečnou lékařskou péčí byly příčinou velkého počtu úmrtí, a to zejména mezi dětmi.¹⁶ Oba tábory byly postupně v souvislosti s šířícími se tyfovými epidemiemi zlikvidovány. Tábor v Letech na konci roku 1942, hodonínský o rok později.

Značná část internovaných nepřežila již umístění v táborech.¹⁷ Další z nich byli po jejich zrušení, podobně jako Romové ponechaní do té doby na svobodě, v průběhu

¹⁴ Od ledna 1942 do konce července 1942 označeny jako sběrné.

¹⁵ Popis podmínek vězňů, jejich denního rozvrhu nebo přidělů potravin viz např. Nečas 1994a: 40–41.

¹⁶ Podrobný popis opět viz např. Nečas 1994a: 47–69.

¹⁷ Letským táborem prošlo celkem 1308 osob a 327 jich zde zahynulo, v hodonínském bylo postupně internováno 1317 vězňů a zemřelo jich v něm 194 (Nečas 1994b: 12). V souvislosti

let 1942 až 1944 deportováni zejména do vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Z celkového počtu převyšujícího pět tisíc odvečených českých Romů jich transporty a následné věznění v koncentračních a vyhlazovacích táborech přežilo přibližně šest set (Schuster 2015).

Bezprostředně po konci druhé světové války došlo k vyšetřování událostí spojených zejména s děním v táboře v Letech u Písku. Obviněni byli někteří z dozorců pro týrání a nelidské zacházení s vězni. Trestní řízení mimořádných lidových soudů a jednání očištných komisí pro veřejné zaměstnance byly vedeny i s bývalým velitelem tábora Josefem Janovským¹⁸ a dozorcí Josefem Hejdukem¹⁹ a Josefem Luňáčkem,²⁰ jejichž zacházení s vězni patřilo k nejbrutálnějším (Pařízková 2008: 101).

Janovský byl obviněn již na podzim roku 1945 a součástí obžaloby bylo i obohacování se na lidech pronásledovaných z národnostních, politických nebo rasových důvodů (Pape 1997: 105). Mimořádným lidovým soudem byl v září 1948 zproštěn obžaloby v plném rozsahu (Pape 1997: 106). Podobně dopadlo i jednání očištných komisí s dvěma dalšími dozorcí, kteří byli obviněni v roce 1946. Hejduk byl osvobozen v únoru 1947 a Luňáček byl jako jediný z trojice potrestán důtkou v lednu 1947. Výsledky jednotlivých řízení tak reflektují vztah poválečné společnosti k Romům (Pařízková 2008: 101). Mezi svědky výrazně převažovali

s letským táborem jsou v médiích uváděny i mírně odlišné počty obětí, např. server Romea.cz (2017b) hovoří o 326 mrtvých, z toho 241 dětech. Samotní přeživší pak uvádějí počty vyšší.

¹⁸ Josef Janovský byl velitelem letského tábora až do ledna 1943, kdy byl odvolán. Důvodem pro jeho suspendování bylo špatné nakládání se zásobami pro vězně, v jehož důsledku trpěli zadržení podvýživou (Klinovský 2016: 11). Za jeho vedení docházelo v táboře i k řadě fyzických trestů, týrání a bití vězňů. Jeho způsoby byly přebírány částí dozorců, kteří se k internovaným chovali stejně nelidsky, aniž by jim ze strany velitele hrozil jakýkoli postih (Klinovský 2019: 28–29).

¹⁹ Josefa Hejduka přeživší označili za několikanásobného vraha se sadistickými sklony (Pape 1997: 107).

²⁰ Josef Luňáček byl pravou rukou velitele Janovského (Pape 1997: 107). Byl obávaným dozorcem, který se na věznicích opakovaně dopouštěl fyzického násilí (Klinovský 2016: 11).

bývalí dozorcí²¹ nad vězni a k důvodům uváděným soudci jako ospravedlnění jejich rozhodnutí patřily zejména skutečnosti, že šlo o Romy a nepřizpůsobivé asociální živly, k jejichž zajištění bylo nutné využít tvrdého režimu, aby se zabránilo šíření nebezpečných chorob (Pape 1997: 103–108). Výsledky vyšetřování ilustrují postoj, který k romskému holokaustu zaujímaly tehdejší elity a společnost. Romové nebyli ani oficiálními institucemi vnímáni jako oběti, ale naopak byli vykreslováni jako někdo, kdo si takové zacházení zasloužil.

5. 2 Romská otázka po druhé světové válce

Přístup k romskému etniku se výrazně neproměnil ani po konci druhé světové války (Sekyt 2001: 120). V evropských zemích byla vůči Romům majoritními skupinami obecně dále uplatňována asimilační strategie, která měla vést k vymazání romské etnokulturní identity a přizpůsobení se způsobu života většinové populace (Ševčíková 2008: 29–30). Podobná byla i situace v poválečném Československu. Po roce 1948 byla v ČSSR praktikována politika směřující k rozptýlení a odsunu romského obyvatelstva (Ševčíková 2008: 30). Přístup k romské menšině ilustruje i existence pracovních táborů pro lidi žijící tzv. cikánským způsobem života, které byly v provozu až do roku 1960 (Pape 1997:

²¹ Jedním z nich byl i dozorce František Kánský, který v roce 1945 vypovídal o situaci v letském táboře pod Janovského správou a podrobně líčil jeho kruté zacházení s vězni. Právě na základě jeho výpovědi bylo zahájeno vyšetřování Janovského. Nicméně u soudu v roce 1948 již Kánský vypovídal vyhýbavě ve smyslu, že o Janovského praktikách nic podstatného neví, a podobně se vyjadřovali i ostatní bývalí dozorcí. Samotný proces nebyl nijak medializovaný, a proto se o něm nedozvěděli přeživší, kteří by mohli svědčit o situaci v táboře. O řízení vědělo pouze politické vedení země spolu s několika soudci a prokuristy. Vzhledem k tomu, že Janovský po válce pracoval ve státních službách, nelze vyloučit znemožnění svědectví přeživších ze strany státu (Kundra 2015). Samotný Kánský byl v roce 1950 zatčen, vyšetřován a následně postaven mimo službu. Lze se pouze dohadovat, zda to bylo v souvislosti s procesem Janovského (Slačálek 2013).

166). Samotné určení toho, kdo je nebo není Rom, probíhalo v ČSSR na základě sociálně antropologického hlediska (způsob života, sociální postavení a hlavně vnější antropologicko-somatické znaky), což ale dle mezinárodních zákonů hraničí s rasistickými nebo etnickými stereotypy a předsudky (Ševčíková 2008: 31).

Kvůli politice komunistického Československa, které nikdy neuznalo Romy jako minoritu, jim nebylo umožněno budovat a prosazovat vlastní identitu a spolu s tím se i obracet k vlastní historii (Siegon 2014: 137). Řešení romské otázky v období před rokem 1989 bylo spojeno pouze s přiznáváním sociálních výhod, např. sociální dávky nebo přidělení bytů, a vůbec nedocházelo k podpoře romství nebo společenské participace, což vedlo ke vzniku ghatt a přijetí strategie parazitizmu ze strany Romů (Ševčíková 2008: 30–31). Místo rozvíjení vlastní identity Romů tak probíhala snaha o násilnou asimilaci tohoto etnika. Díky způsobu prosazované politiky docházelo k dalšímu odsunování Romů na okraj společnosti a k nárůstu souvisejících problémů. Ve většinové společnosti tak docházelo k upevňování stereotypů, které jsou s Romy spojovány.

Na podobu vnímání romské menšiny a vzájemného soužití s většinovou společností mají vliv hodnoty, které daná skupina zastává. Ty jsou nejčastěji utvářeny v rodinách, sociálními autoritami z okolí nebo prostřednictvím přenášení norem a poznatků skupiny, do níž jedinec náleží (Ševčíková 2008: 59). Vzájemný postoj Čechů a Romů je tak nutně poznamenán nejen konkrétními událostmi minulosti, ale zejména způsobem, kterým se s nimi společnost (ne)vyrovnala. Důkazem je nejen neexistence diskuze o romském holocaustu za minulého režimu, ale i způsob, kterým bylo naloženo s prostorem bývalého letského tábora, na jehož místě byla v 70. letech namísto památníku vybudována velkovýkrma vepřů.²²

²² K první snaze o pietní uctění místa došlo krátce po konci války. Díky rodině Čermákových, jejichž příbuzní v táboře zahynuli, byl na místě hromadného hrobu vztyčen dřevěný kříž s trnovou korunou. V roce 1968 se na hřbitově v blízkých Mirovicích, kde byla pohřbena část obětí, konala veřejná pieta romským obětem. Začátkem sedmdesátých let o stavbu pomníku usiloval Svaz Cikánů-Romů, který byl ale v roce 1973 zrušen, a pomník tak realizován nebyl. Velkokapacitní vepřín byl v sousedství bývalého tábora vystavěn v letech 1972–1974 a na přelomu sedmdesátých

Podoba prostoru jako místa paměti je důležitá, protože podporuje příběh, který má být v souvislosti s minulými událostmi předán do kolektivní paměti společnosti, protože místa paměti slouží jako její základní opěrné body (Šmidrkal 2012: 57). S dědictvím minulosti tak souvisí i doposud neuzavřená debata o vybudování památníku na území bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku.

5.3 Postavení Romů po roce 1989

Po revoluci se společenské poměry v zemi začaly proměňovat, což se odrazilo i v postavení a reprezentaci romské minority. Okamžitě po převratu došlo k veřejnému vyjádření jejích etnoemancipačních snah a vzniku několika politických stran (Horváthová 2002: 55). Již v roce 1989 vznikla např. Romská občanská iniciativa, jejíž kandidáti byli zvoleni do parlamentu. Současně byla zakládána i řada dalších spolků a skupin, které se věnovaly romské kultuře,²³ a vlastní romská média.²⁴ V Českém rozhlasu vzniklo dosud fungující romské vysílání O Roma vakaren. Romové se tak prostřednictvím těchto aktivit přihlásili k vlastní kultuře a identitě.

Nový režim ale neznamenal veřejné prosazování vlastních postojů jen pro Romy. Spolu s nově získanou demokracií se sice vrátila i svoboda projevu, ale tu někteří příznivci neonacistických a fašistických ideologií chápali jako možnost prezentovat vlastní rasistické protiromské postoje (Pařízková 2008: 106).

a osmdesátých let byl rozšířen do míst, kde se za války nacházel koncentrační tábor (Muzeum romské kultury 2020). O tom, že v lokalitě vybrané pro umístění vepřína býval romský tábor, věděli zadavatelé i realizátoři stavby, stejně jako místní národní výbor (Pařízková 2008: 105).

²³ Např. Kulturní svaz občanů romské národnosti, Svaz romských autorů a spisovatelů, Matice romská – romské křesťanské sdružení, Nadace Dženo na obnovu a rozvoj tradičních romských hodnot, Muzeum romské kultury atd.

²⁴ Např. Lačo lav, Amaro lav, Gendalos atd.

Docházelo tak k otevřeným projevům protiromských nálad, z nichž některé přerostly i v reálné fyzické útoky (konkrétně viz Kalibová-Cakl 2007).

Vzájemné soužití Čechů a Romů tak i po revoluci zůstává problematické. Romskou komunitu si většinová společnost spojuje s negativními stereotypy²⁵ a i přes projekty, které se soužitím Čechů a Romů zabývají, mají vzájemné vztahy stále konfliktní potenciál. Negativní vnímání Romů je navíc v české společnosti přítomno rovnoměrně bez ohledu na její socioekonomickou nebo demografickou strukturu (Bezouška 2016: 71–72). I když se zejména mladí a inteligentní Češi neztotožňují s extrémními rasistickými názory některých skupin, stále vůči romskému etniku uplatňují princip kolektivní viny a Romy řadí do jednoho celku, z něž se nelze vymanit (Hotváthová 2002: 58). Přetrvávající negativní pohled na Romy ze strany většinové společnosti a různé postoje politických představitelů, kteří využívají konkrétní interpretace historie k prosazení svých názorů a požadavků, způsobily, že debata vedená o romském holocaustu a zejména o podobě místa bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku pokračuje dodnes.

²⁵ Např. při výzkumu z roku 2015, který se věnoval vnímání Romů Čechy, 76 % respondentů přiřazovalo jedincům romského etnika morální nebo duševní vlastnosti, které podle nich lze vztáhnout na Romy obecně. Tato stereotypizace byla v naprosté většině negativního vyznění (Bezouška 2016: 65).

6. Kauza Lety ve vyjádření politiků

Po roce 1989 v souvislosti se změnou společenských a politických poměrů stoupl i zájem o politickou historii. Ten byl patrný již v posledních letech před koncem komunistického režimu a jeho cílem bylo zaplnění bílých míst dějin. Pozornosti se tak dostávalo i tématům, která do té doby otevírána nebyla (Kmeť 2015: 5–6). Jedním z nich byl i romský holokaust. Centrálním tématem debaty se poměrně záhy stal prostor bývalého letského tábora a s ním spojené spory o jeho podobu a poselství. Některá místa paměti získávají symbolické postavení pro různé skupiny. Ty se následně díky významu, který místu přisuzují, dostávají do vzájemného konfliktu. Pomocí postoje k místu vyjadřují svoje cíle a zájmy a udržují soudržnost skupiny (Oláh 2013: 735).

Přesně taková situace nastala v případě Let u Písku, kdy došlo k utváření různých narativů vytvořených na základě konkrétní interpretace minulosti. Tím se jednotlivé skupiny podílejí na utváření kolektivní identity konkrétní společnosti a napomáhají vymezit naši skupinu a identifikovat ty druhé pomocí historie. Ta slouží jako mobilizační síla společenské a politické sféry (Kmeť 2015: 21). Proto je pro politické elity důležité kontrolovat a ovládat konkrétní místa paměti. Památníky prostřednictvím skrytých významů ovlivňují jednání jedinců a jejich interpretační rámce, což může vést ke konfliktnímu jednání směrem k dalším jedincům nebo celým skupinám (Oláh 2013: 732).

Cílem následujících kapitol je zmapovat vývoj kauzy Lety a diskuzi, která ji provázela. Prostřednictvím jednotlivých vyjádření převážně politických elit, které se týkají romského holokaustu a letského tábora zvláště, jsou představeny jednotlivé narativy týkající se této kauzy i vývoj, kterým od sametové revoluce v roce 1989 do současnosti prošly.

6. 1 Vznik a proměny narativů souvisejících s romským holokaustem a táborem v Letech u Písku od roku 1989 do současnosti

Holokaust je obecně vnímán jako synonymum pro snahu nacistického Německa o vyvraždění konkrétních skupin lidí, a to zejména Židů. Rozlišování mezi holokaustem Židů (šoa) a Romů (porrajmos) není pro řadu států a jejich obyvatel nijak důležité, protože vždy jde o pojem, který upozorňuje na rasismus a xenofobii. Rozdíl mezi oběma se ale stal zásadním pro českou společnost (Sniegon 2014: 134).

Zatímco na Západě se o romském holokaustu společnost dozvíдалa zejména prostřednictvím textů zabývajících se osudy Židů, v Československu nebyla utrpení Romů věnována dostatečná pozornost. Několik děl se tématem sice zabývalo, nicméně jejich závěry se nedostaly k širší veřejnosti (Pařízková 2008: 102). Téma romského holokaustu do české celospolečenské debaty výrazně vstoupilo až v devadesátých letech. Jedním z důvodů byla zjištění novináře, historika a genealoga Paula Polanského, který během sbírání dat pro rodokmen jednoho ze svých klientů narazil na informace o existenci koncentračního tábora v Letech u Písku. Zviditelnění této části českých dějin stálo za vyvoláním debaty a vzniku narativů, které se romského holokaustu, a především tábora v Letech u Písku, týkají. Polansky předpokládal, že jím předložené informace o existenci tábora a utrpení v něm internovaných vězňů budou českou společností a vládou reflektovány a že dojde k uctění památky Romů a k vyrovnání se s minulostí, a to nejen s obdobím válečných let, ale i se sedmdesátými lety, kdy byl na místě bývalého tábora postaven vepřín. Česká strana ale tento jednoznačný postoj k minulosti nezastávala (Sniegon 2014: 135).

Článek,²⁶ v němž byly výsledky Polanského bádání uveřejněny v roce 1994, obviňoval českou vládu ze snah zakrýt minulost. Letský tábor v něm byl označen

²⁶ Šlo o text *Researcher Claims Thousands of Gypsies Exterminated by Czechs* uveřejněný v *The Decorah Journal* 15. května 1994.

jako výlučně česká záležitost bez vlivu nacistického režimu a počty vězňů i mrtvých měly dosahovat tisíců (Pařízková 2008: 107). Svoje zjištění Polansky předložil i Komisi pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (CSCE).²⁷ Důvodem pro informování CSCE byla skutečnost, že Československo, podobně jako další státy, podepsalo deklaraci uzavřenou v roce 1975 v Helsinkách a v souvislosti s respektem k lidským právům se zavázalo, že bude uchovávat tábory smrti z období druhé světové války v jejich původním stavu jako památníky (Sniegon 2014: 139). Kromě toho se na Českou republiku snesla i další vlna kritiky upozorňující na porušování lidských práv menšin, a to zejména v souvislosti se zákonem o občanství. Ten CSCE vnímala jako diskriminační zejména právě vůči Romům (Pařízková 2008: 107).²⁸

Rok 1994 byl významný i díky další skutečnosti, která se následně podílela na vývoji a směru další debaty související s romským holokaustem. Velkovýkrmna vepřů byla za vlády Václava Klause privatizována a stala se soukromým majetkem zemědělské firmy AGPI Písek.

6. 1. 1 První reakce a odhalení pomníku v roce 1995

V souvislosti s kritikou ze zahraničí a medializací tématu, které se tak dostalo do širší společenské debaty, byla česká vláda nucena na situaci reagovat. Výsledkem

²⁷ European Security and Cooperation (CSCE) je organizací vystupující na podporu lidských práv, vojenské bezpečnosti a hospodářské spolupráce v 57 zemích Evropy, Eurasie a Severní Ameriky.

²⁸ Zákon č. 40/1993 Sb. o nabývání a pozbývání státního občanství České republiky určoval podmínky pro získání českého občanství po rozdělení Československa. Problematický byl pro naprostou většinu Romů, z nichž velká část přišla do Čech ze Slovenska v padesátých letech. Po přestěhování si ale nezměnili svou republikovou příslušnost, která za minulého režimu neměla žádný praktický význam. Automaticky se tak po rozpadu federace stali občany Slovenské republiky, a to včetně potomků narozených na českém území, a jako takoví museli splnit řadu podmínek. Problematickými byly zejména požadavky na minimálně pětiletou trestní bezúhonnost a nepřetržitý trvalý pobyt ve stejné délce.

bylo umístění památníku²⁹ na místě bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku 13. května 1995 spojené s pietní akcí, na níž promluvil tehdejší prezident Václav Havel.

Ve svém projevu přiznal český podíl viny na genocidě Romů, když upozornil na skutečnost, že nacistickými činiteli zřízený tábor spravovali Češi. Poukázal i na využívání Romů ze strany Čechů jako levné pracovní síly v okolí tábora. Současně ale připomněl i pomoc, které se Romům od jiných Čechů během druhé světové války dostalo (Havel 1995). Vinu tak nepřiznal žádnému národu jako celku, ale v případě Němců i Čechů hovořil o konkrétních jednotlivcích, kteří měli na událostech podíl. V projevu dále upozornil na zlo totality, kdy nacistická umožnila, aby se tyto události staly, a komunistická na ně dovolila zapomenout. Obě pak propojil se současným stavem společnosti, v níž se znovu objevují rasistické tendence a projevy nesnášenlivosti vůči jiným (Havel 1995). Ty označil jako hrozbu prostřednictvím jejich připodobnění ke zlu nacismu a komunismu. V projevu se obracel i k nutnosti vnímat společnost jako celek, který může být úplný pouze v případě, kdy zahrnuje všechny svoje části (Havel 1995). Tím se vymezil proti dělení společnosti na my a oni.

V podobném duchu pokračovali i další vrcholní politici o dva roky později při dalším z pietních setkání na místě bývalého tábora v Letech. Ministr bez portfeje Pavel Bratinka se opět kriticky vyjádřil v souvislosti se zacházením s Romy nejen k nacistickému, ale i ke komunistickému režimu a otevřeně kritizoval existenci vepřína (ČTK cit. dle Sniegon 2014: 143). I přes odhalení pomníku zůstal stát na svém místě vepřín. Otázka jeho odstranění začala být aktuální zejména po prohlášení Bratinky a tehdejšího ministra vnitra Jana Rumla, kteří se zavázali k jeho odstranění. Ruml byl současně i jedním z těch, kdo se snažil o nové trestní stíhání bývalých dozorců, z nichž dva ještě v roce 1997 žili (Sniegon 2014: 143). Tato prohlášení a jednání ukazovala na snahu vyrovnat se s minulostí. Směřovala

²⁹ Pomník je dílem akademického sochaře Zdeňka Hůly a je umístěn v prostoru bývalého táborového hřbitova. Má tvar neúplné koule, která odkazuje na skutečnost, že bez jakékoli svojí části není celek úplný a dokonalý, což platí i pro lidskou společnost (Hůla 2018).

k umožnění vytvoření místa paměti, které by romský holokaust reprezentovalo jako součást kolektivní paměti nejen Romů, ale celé společnosti.

V roce 1997 vyšla kniha německého novináře Markuse Papeho *A nikdo vám nebude věřit*, jejíž cílem bylo dle autora (Pape 1997: 18) doplnění dosud vydaných historických knih o letském táboře o základní fakta. Pape tak navázal na Polanského a pro svou knihu využíval zejména výpovědí přeživších a dalších pamětníků. Podobné je i poselství, kterým publikace zakončena, a to otevřená otázka české viny na romském holokaustu. Pape ale více než vinu na samotném holokaustu zdůrazňuje situaci, která nastala po konci druhé světové války. Upozornil, že nejen komunistický režim, který nepotrestal viníky událostí a padesát let po válce na místě postavil vepřín, ale i současná společnost, která umožnila zřídit pomník vedle stále fungujícího vepřína, jsou tím, kdo se nijak nesnažily a nesnaží památku důstojně uctít (Pape 1997: 125). Lze předpokládat, že i vydání této publikace mělo vliv na podobu debaty a narativů, které následovaly.

6. 1. 2 Začátek diskuze o odstranění vepřína a vybudování památníku

V souvislosti se snahou o odstranění velkovýkrmny prasat došlo k posunu v diskuzi nejen o samotném památníku, ale i o životě Romů za druhé světové války. Stále se sice řada vrcholných politiků vyjadřovala souhlasně k nutnosti vytvoření pietního místa obětem romského holokaustu na místě bývalého tábora, ale současně začalo docházet i k upozorňování na vysoké ekonomické náklady a další obtíže spojené s demolicí nebo přesunem vepřína. Objevily se i první požadavky na potřebu definovat skutečný status tábora. Právě zde vznikl narativ, který letský tábor odmítl zařadit do stejné skupiny jako koncentrační a vyhlazovací tábory, a tím odmítl potřebu vybudování pietního místa a spolu s tím i konkrétní podoby místa paměti jako připomínky utrpení Romů. Naplno se ale projevil až v roce 2005 a následujících letech.

Nutnost vybudování památníku při současném zrušení vepřína zastával Bratinkův nástupce Vladimír Mlynář, který tábor v Letech často přirovnával k táboru zřízenému v Malé pevnosti v Terezíně, kdy by v případě existence podobné

velkovýkrmny o jejím odstranění nebyla vedena stejná debata (Gál nedat.). Mlynář tak využíval obecně přijímaného výkladu historie souvisejícího s terezínským koncentračním táborem k vyvolání stejného pohledu na tábor v Letech. Současně i on přiznával určitý podíl české viny na genocidě Romů, když hovořil o nepříjemné minulosti, kterou si musíme připustit (Gál nedat.). Dále upozornil na mezinárodní dopad celé kauzy, když připomněl, že vepřín v Letech je zmiňován v souvislosti se zahraniční kritikou českého postoje k romské menšině. Česká republika musí tuto záležitost vyřešit, pokud se chce stát členem Evropské unie (Gál nedat.). Vliv na diskuzi o romském holocaustu měly, stejně jako první reakce na článek Polanského, kritické postoje západních států.

Postupně ale docházelo k upozorňování zejména na ekonomické dopady možného odkupu vepřína a hledání levnějších variant řešení. Nesouhlasně se k likvidaci vepřína jako jeden z prvních vyjádřil starosta Let u Písku Jan Zárybnický, který připomněl případný pokles pracovních míst a nutnost přezkoumat reálný status tábora (Gál nedat.). Docházelo tak k upřednostňování ekonomických dopadů nad nutností vytvoření pietního místa a současně i k prvním snahám o definování postavení tábora, které by umožnilo chovat se k prostoru jinak než k podobným místům z období druhé světové války.

V této době se do debaty zapojil i romský aktivista Čeněk Růžička,³⁰ který se začal zasazovat o vybudování památníku. Podle jeho vyjádření není přípustné, aby na místě, kde jsou pohřbeni předci dnešních Romů, stál vepřín. České vlády neřešením situace Romy přirovnávají k prasatům (Gál nedat.). Růžička tím upozornil na nerovné postavení romské menšiny ve společnosti a snažil se o vytvoření narativu, který by s místem paměti pevně spojil připomínku romského utrpení v době protektorátu. V dalším prohlášení upozornil i na český původ dozorců i četníků, kteří se na internaci Romů podíleli (Gál nedat.).

³⁰ Růžička je prezidentem Výboru pro odškodnění romského holocaustu. V roce 1997 se o událostech v letském táboře dozvěděl od Papeho. Růžičkova matka, která jako jediná z celé široké rodiny přežila druhou světovou válku, s ním o událostech do té doby nikdy nehovořila.

V roce 1998 byl hřbitov letského tábora prohlášen kulturní památkou a ve stejné době došlo i k vyčíslení částky, kterou by stát musel investovat k vykoupení hal a pozemků. Zatímco odhadní cena dle soudního znalce byla padesát milionů korun, společnost AGPI Písek dle tržního odhadu požadovala sto čtyřicet milionů (Gál nedat.). Mlynářovi se nepodařilo kauzu uzavřít nebo posunou k dohodě i přesto, že vybudování památníku obětem romského holokaustu v Letech bylo součástí programového prohlášení vlády (Vláda ČR 2007). Kromě odkupu veprína se v té době jako o variantě řešení uvažovalo i o vyvlastnění nebo o postavení ochranného valu kolem hřbitova.

S novou vládou vedenou Milošem Zemanem pokračovala i diskuze související s odstraněním veprína. Sám Zeman se ještě před volbami v souvislosti s pomníkem v Letech vyjádřil, že jeho postavení je nutné k uctění památky našich romských občanů a že by bylo možné vyjednávat i o ceně šesti set milionů korun (Šídlo 1998), což byla částka požadovaná firmou AGPI Písek (Sniegon 2014: 145). Zeman sice prohlášením společnost rozdělil na skupiny my a oni, ale ty druhé označil za součást celé společnosti. Negativně se stavěl i k vysokým ekonomickým nákladům jako důvodu neřešení situace. Jeho postoj se ale proměnil krátce po volbách, kdy přiznal, že existence veprína je důležitá pro zaměstnanost v regionu (Šídlo 1998). V krátké době tak Zeman změnil svůj postoj k celé kauze a od nutnosti uctění památky Romů se přiklonil k ekonomickému narativu.

Řešením kauzy byl po Mlynářovi pověřen vládní zmocněnec pro lidská práva Petr Uhl. I pro něj bylo zachování veprína nemyslitelné a součástí jím navrhovaného řešení bylo kromě využití financí ze státního rozpočtu i uspořádání mezinárodní sbírky, z níž by bylo realizováno nejen vybudování památníku, ale i přesun nebo vystavění nového veprína na jiném místě (Gál nedat.). Uhlem předložený návrh vládního usnesení nebyl přijat v plném znění. Přesunutí veprína bylo zamítnuto, ale byl přiznán dluh vůči romské menšině za protiromská opatření z první republiky, nepotrestání nacistických zločinů, tabuizaci romského holokaustu, zanedbání piety míst romského utrpení i za umožnění vystavění veprína (Pařízková 2008: 113). Místopředseda vlády Pavel Rychetský prohlásil, že veprín v Letech je

z dlouhodobého hlediska nemorální a že vláda si je vědoma dluhu vůči romským obětem holokaustu, na němž se podíleli protektorátní kolaboranti (Gál nedat.). Z vyjádření vyplynulo odmítnutí viny českého národa jako celku, ale i upozornění na selhání konkrétních jednotlivců.

Otázka viny na romském holokaustu byla řešena i díky další Polanského knize *Bouře*. Té se ale nedostalo velké pozornosti (Sniegon 2014: 143). Zajímavé bylo nicméně obvinění konkrétních aktérů za podíl na romském holokaustu, který byl představen prostřednictvím fiktivního příběhu. Autor v něm poukazoval na kolaboraci českých elit s Němci během protektorátu a upozornil na jejich zneužívání levné pracovní síly romských vězňů pro vlastní účely. Předložená paralela se skutečností byla zřejmá z volby názvů místa i jména osob. Protektorátní příběh se odehrával v obci Roky a kolaboranty byli Šavel a Weissenberg, což mělo naznačovat podíl na holokaustu ze strany předků Havla a jeho tehdejšího kancléře Karla Schwarzenberga (Sniegon 2014: 142–143). I když v médiích téma v době vydání knihy výrazně řešeno nebylo, obecně přetrvával názor, že na holokaustu Romů má rod Schwarzenbergů podíl. Otázka se znovu vynořovala v dalších letech, kdy byl Schwarzenberg s tématem několikrát konfrontován, a to zejména v reakci na jeho vlastní vyjádření a postoje ke kauze Lety související s existencí vepřína nebo poukazující na to, že tábor spravovali Češi.³¹

³¹ On sám se k otázce vyjádřil ve smyslu, že nepředpokládá podíl své rodiny na holokaustu Romů. Nicméně přiznává, že by se stejně jako jiní musel ponořit do archivních záznamů, protože mu v té době byly dva roky. Polanského zjištění považuje za nerelevantní zejména vzhledem k tomu, že očití svědci, kteří by mohli o událostech vyprávět, byli v době sbírání informací již mrtví. Současně považuje nečinnost vlády a upozorňování na ekonomické náklady nutné k výkupu vepřína za ostudné (Hroch 2016). Tím demonstruje svůj postoj k místu paměti, které by mělo reflektovat utrpení Romů v letsčém táboře. O reálném podílu rodu Schwarzenbergů na romském holokaustu vypovídá i vyjádření Papeho pro Fedora Gála, v němž je uvedeno, že Polansky měl k dispozici svědectví uvádějící, že internovaní díky lepším pracovním podmínkám usilovali o práci na pozemcích rodu Schwarzenbergů. Ty byly sice v té době již pod němečskou okupační správou, a knížecí rod tak o nich nemohl rozhodovat, nicméně zaměstnanci Schwarzenberga k vězňům přistupovali lidsky a snažili se jim ulehčit (Gál 2008).

6. 1. 3 Česká vina a reakce historiků

Rozdílné postoje k romskému holokaustu se neobjevovaly pouze mezi politiky nebo aktivisty. Svůj názor na mediální vývoj kauzy připojili i historici, a to zejména v reakci na Papeho knihu a jeho prezentaci českého podílu viny na daných událostech. Zájem historiků na kauze Lety lze rozdělit do dvou období. První se týkalo doby před Polanského článkem, který přinesl téma romského holokaustu do české společnosti. Sem by bylo možné řadit zájem o problematiku zejména ze strany Ctibora Nečase, který se romským holokaustem a postavením Romů v československé společnosti zabýval již od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Druhým obdobím pak byla devadesátá léta, která otevřela debatu o romském holokaustu a české vině na jeho umožnění a průběhu, a to nejen po odhalení Polanského, ale zejména po vydání Papeho knihy. Jako reakce tak v roce 1999 vyšla publikace *Historici a kauza Lety*, která byla odpovědí hlavně na Papeho závěry o české vině.³² Ta kromě stručného přehledu o podmínkách v táboře od Ctibora Nečase obsahovala i vyjádření k celé záležitosti od Jaroslava Valenty. Zatímco Nečas se omezil na dokumentaci známých informací, Valenta v knize uveřejnil vyhrocenou esej negativně hodnotící Polanského práci s historickými fakty (Slačálek 2013).

Z Valentovy stati vyplývají důvody sepsání knihy. Těmi bylo podat informace umožňující představení ověřených historických faktů o romském táboře v Letech. Kniha byla určena politikům, médiím a veřejnosti a jejím cílem bylo poskytnout podklady, které povedou k politickým rozhodnutím na základě objektivních údajů, namísto publicistických a mediálních vyjádření ovlivněných emocemi a vědomě i omylem chybně interpretovanými (Valenta 1999: 9). Dále v textu se vyjádřil ke kritice Papeho, podle něž téma romského holokaustu nebylo ještě koncem devadesátých let ze strany historiků dostatečně reflektováno. Práce se nevěnovaly

³² Pape kritizoval nedostatek zájmu o tuto část dějin ze strany politiků a veřejnosti spolu s nedostatečnou pietou místa bývalého letského tábora, které vedou k dalšímu narušování meziethnických vztahů české a romské skupiny (Pape 1997: 125–127).

výpovědím přeživších vězňů, nezabývaly se trestním stíháním velitele tábora ani odpovědností ostatních osob nebo orgánů. Podobně nebyla řešena ani otázka uctění památky obětí (Pape 1997: 13). Na to Valenta reagoval upozorněním, že romským holokaustem se, na rozdíl od publicistů, historikové zabývali již koncem šedesátých let (Valenta 1999: 11).

Papeho kritika práce historiků mířila zejména na nezahrnutí svědeckých výpovědí do informací o dění v táboře. Zatímco přeživší podle Papeho (1997: 15) mluvili o hrůzách, které se v táboře děly, historici více důvěřovali archivním dokumentům a vyjádření původních vězňů považovali za zkreslená vzhledem k době, která od druhé světové války uplynula. Nicméně dokumenty z doby nacismu je třeba vnímat optikou těch, kteří je vytvářeli, a nelze je tedy brát jako nezkreslené.

Valenta reagoval zejména na otázku českého podílu na daných událostech. Jasně se vymezil proti zaměňování přívlastků český a protektorátní v době okupace území Německem a opakovaně upozornil, že vládu ani správu země v tomto období nelze pokládat za českou. Kritika mířila konkrétně proti Papemu a zejména Polanskému, který podle Valenty podával nepřesné a zavádějící informace o počtech mrtvých a poměrech v táboře. Současně kritizoval i další publicisty a jejich texty za vyzdvihování českého podílu na vyhlazování Romů, např. článek Jana Brabce a Jindřicha Šídla *Konečné řešení na česko-německý způsob* uveřejněný v roce 1994 v časopisu Respekt (Valenta 1991: 11–14). Tím se snažil o odmítnutí možné viny celého národa na událostech v letsčém táboře a upozorňoval na nevědecký a zavádějící přístup publicistů k celé kauze.

Část Valentovy stati se věnovala i nutnosti používat správnou terminologii v souvislosti s letsčým táborem. Kritizoval publicisty užívající termín koncentrační pro jakoukoli fázi existence tábora jako neodůvodněný, protože to u veřejnosti vzbuzuje asociace s jinými tábory (např. Osvětimí, Mauthausenem nebo Majdankem) a v nich známými podmínkami, které ale v Letech nikdy nepanovaly (Valenta 1999: 14). Odmítnutí české viny i redefinice statusu tábora se staly historicky posvěcenou pravdou, o níž se mohli opřít politici, u nichž bylo možné pozorovat nacionalistické postoje a tendence, jako např. Václav Klaus nebo

Miloslav Ransdorf (Slačálek 2013). Právě to se stalo základem narativů některých politiků. Ti ho využívali pro podporu svých postojů směřujících proti romské menšině i ke svému vlastnímu výkladu historie a vhodné podobě místa paměti v Letech u Písku.

6. 1. 4 „Zasloužená“ genocida

V následujících letech romští aktivisti v čele s Růžičkou a Karlem Holomkem³³ pokračovali v úsilí o odstranění vepřína, který vnímali jako zneuctění památky svých předků (Gál nedat.). K tématu se vyjádřil i prezident Havel prostřednictvím svého mluvčího Ladislava Špačka, který tlumočil jeho postoj spočívající v nutnosti ctít památku letských Romů a potřebě vyřešit existenci vepřína. Ta je problémem, s nímž se musí demokratická společnost vypořádat (Gál nedat.). Poukázal tak na ohrožení demokratických hodnot v případě nečinnosti společnosti a politických elit.

K dalšímu posunu v debatě související s Lety u Písku došlo v roce 2005, kdy byla Česká republika opět kritizována ze zahraničí v souvislosti s existencí vepřína a nedostatečnými kroky směřujícími k jeho odstranění.³⁴ Znovu se ukázalo, že vliv na českou debatu o Letech mělo to, jak byla země v souvislosti se vztahem k Romům vnímána v mezinárodním (zejména západním) prostředí. Reakce na samotnou rezoluci se různily. Romští aktivisté ji přivítali a očekávali, že kromě vyřešení samotného vepřína dojde i ke zlepšení vzájemných vztahů mezi Čechy a Romy. Někteří politici ji naopak kritizovali jako přílišné vměšování se do záležitostí státu ze strany Evropské unie (Pařízková 2008: 114).³⁵

³³ Holomek byl v letech 1990–1992 zvolen poslancem za Romskou občanskou iniciativu kandidující pod OF do České národní rady.

³⁴ Na půdě Evropského parlamentu byla 28. 4. 2005 přijata rezoluce, která kromě kritiky špatného postavení Romů v jednotlivých evropských státech vyzývala Českou republiku k odstranění vepřína v Letech u Písku (Evropský parlament 2005).

³⁵ Konkrétně prezident Václav Klaus nebo Mirek Topolánek z ODS (Gál nedat.).

Kromě této kritiky se ale do debaty o romském holokaustu dostala v tomto období otázka, která měla vliv na podobu diskuze i v následujících letech, a to reálný status letského tábora. Jedním z prvních, kdo odmítl označení tábora za koncentrační, byl europoslanec za KSČM Ransdorf. Ten prohlásil, že jako historik ví, že se o Letech lže, a že na místě žádný skutečný koncentrák nebyl (iDnes.cz 2005). Takové zpochybnění statusu tábora umožňovalo dalším politikům i veřejnosti pochybovat o účelnosti výkupu a odstranění vepřína. Na Ransdorfovo prohlášení reagoval Uhl podáním trestního oznámení pro podezření z popírání genocidy (iDnes.cz 2005).³⁶ Tím, kdo podobným vyjádřením začal následný letitý spor mezi politiky, romskými představiteli, historiky i veřejností, byl ale prezident Klaus (Pařízková 2008: 114). Nejen, že se přiklonil k Ransdorfově tvrzení, že v Letech nešlo o koncentrační tábor, ale dokonce prohlásil, že sem byli umístováni lidé, kteří odmítali pracovat, a to nejen Romové. Oběti zde umíraly zejména na skvrnitý tyfus, a ne v souvislosti s příčinami, které si se smrtí v koncentračních táborech běžně spojujeme (ihned.cz 2005). Do diskuze se tak naplno dostal nový narativ. Ten pracuje s myšlenkou, že umístění v táboře si internovaní „zasloužili kvůli odporu k práci“. Šlo tedy o jedince, kteří se nějak vymykali z většinové společnosti. I když Klaus upozornil, že nešlo pouze o Romy, bylo díky hlavnímu tématu celé diskuze o romském holokaustu jasné, že charakteristika vězňů jako nepracujících se týká zejména Romů. Snaha zpochybnit status tábora a redefinovat jeho vězně úzce souvisela i s otázkou podílu Čechů na těchto událostech. Pokud by tábor v Letech koncentrační nebyl a nebyly by v něm internovány osoby na základě rasy, nemohla být vedena diskuze o podílu českého národa na romském holokaustu.

Vůči Klausovým slovům se ohradila řada dalších osobností. Mezi nimi byl i premiér Jiří Paroubek, který zastával názor o nutnosti odstranění vepřína (Pařízková 2008: 114). Klausovo vyjádření odmítl a prohlásil, že tábor jako koncentrační vnímá. Podle něj nelze předstírat, že se nic nestalo, pokud je jasné,

³⁶ Policie nakonec Ransdorfa neobvinila díky znaleckým posudkům, které potvrdily, že letský tábor nebyl koncentračním ve smyslu, v němž tento výraz běžně chápeme (Novinky.cz 2005).

že na části společnosti bylo pácháno bezpráví (Gál nedat.). Z vyjádření vyplývala potřeba vyrovnat se s minulostí a současně i nutnost přijetí odpovědnosti národa i státu na minulých událostech. Současně je patrné i vnímání národa jako celku a nevymezování se vůči skupině těch druhých. Nesouhlasně se vyjádřili i další, např. vládní zmocněnec pro lidská práva Svatopluk Karásek nebo ministr kultury Pavel Dostál. Místopředseda Senátu Petr Pithart uvedl, že v diskuzi vůbec nejde o reálný status tábora, ale o slabé veřejné mínění, když veřejnost daná problematika nezajímá (Gál nedat.). Pithart tím upozornil na skutečnost, že většinová společnost problematiku romského holokaustu nevnímala jako součást vlastní historie, a tedy ani vlastní kolektivní identity. Pro velkou část společnosti byly protektorátní osudy Romů osudy těch druhých.

Narativ, který se projevil v souvislosti s Klausovým vyjádřením, naplno propukl v lednu 2006, když nacionalistická krajně pravicová Národní strana nechala na místě bývalého tábora v Letech umístit kámen jako památník obětem druhé světové války. Na něm byl umístěn prostý text „Obětem“. V souvislosti s tím se předsedkyně strany Petra Edelmannová vyjádřila, že do tábora byli Němci svázeni Romové i tuláci a asociální živly a takovým není třeba stavět památníky. Uctít je třeba ty, kteří něco dokázali (iDnes.cz 2006). Národní strana a její členové dlouhodobě rozdmýchávali spor o reálný status tábora a zastávali stanovisko, že se o koncentrační nejednalo. Jejich snahu označil za provokaci Karásek (Kopp–Šumová 2006). Předsedkyně strany se o těch, kteří byli deportováni do letského tábora, dále vyjádřila jako o lidech, kteří nebyli schopni práce, neměli hygienické návyky a šířili infekční nemoci. Za danou situaci tak nesli vinu oni sami (iDnes.cz 2006). Narativ o nepřizpůsobivých, kteří si internaci v táboře zasloužili, tím dostal daleko konkrétnější obrysy a i samotné vyjádření bylo oproti Klausovým slovům daleko příkřejší. Kromě odmítání české viny a přisuzování odpovědnosti Němcům byla tato převáděna i na samotné oběti událostí. Zcela jasně bylo v prohlášení patrné rozdělení na my a ti druzí, horší, kteří byli rámováni prostřednictvím negativních stereotypů. Současně bylo k prezentaci vlastních postojů zcela záměrně využíváno konkrétního místa paměti, i když cílem nebylo pravděpodobně

přímo přivlastnění narativu, který by s ním měl být spojován, ale spíše snaha o provokaci a rozdmýchání protiromských nálad ve společnosti. Podobně byla kauza vnímána i ze strany romských aktivistů. Růžička prohlásil, že nejde o spor mezi Romy a názory okrajové politické strany, ale že celou situaci vnímá jako celospolečenský problém (Gál nedat.).

Kámen prohlašovaný členy Národní strany za památník byl ještě v lednu odstraněn. To ale nezabránilo vyhrocení situace 21. ledna 2006, kdy se v původně plánovaný den jeho odhalení v Letech u Písku střetli jeho zastánci a odpůrci. Obě skupiny znovu zopakovaly svoje názory na romský holokaust i existenci vepřína. Situace vyústila ve vzájemnou potyčku a na místě musela zasahovat policie.³⁷ Ke sporu mezi oběma stranami se následně vyjádřil Havel. Uvedl, že ho mrzí současná debata o statusu tábora, která naznačuje, že letský tábor byl pro internované lepším místem než jiné tábory a že v něm lidé umírali kvůli vlastnímu nedodržování hygieny. Takové názory podle něj směřují k tzv. osvětimské lži.³⁸ Současně se vyjádřil i k podobě místa paměti, když instalaci kamene s nápisem „Obětem“ označil za pokrytectví a památník polofašistů, který by tam byl navždy, což je nepřijatelné (Gál nedat.). Havel se tím vymezil proti konkrétnímu využití místa paměti, které by nesymbolizovalo to, co podle jeho názoru symbolizovat mělo. K odstranění kamene se znovu vyjádřila i Edelmannová, která jej označila za

³⁷ Na místě byl z rušení veřejného pořádku obviněn např. Pape, který měl slovně narušit shromáždění Národní strany. Její sympatizanti byli naopak obviněni z popírání genocidy. Konkrétní vyjádření jednoho z účastníků, že „tady žádné genocidum nebylo a nikdo se na něm tady nepodílel“, naplňovalo podle senátora Jaromíra Štětiny znaky trestného činu (ihned.cz 2006). Strana byla nařčena i z vazeb na neonacistickou scénu, a to zejména kvůli přítomnosti Tomáše Ovseného na demonstraci. Ten byl podle vyjádření aktivisty Ondřeje Čakla obviněn z rasově motivovaného útoku a účastnil se demonstrací neonacistů v Brně v roce 2005 (Gál nedat.). Obvinění z popírání holokaustu bylo nakonec na základě znaleckého posudku experta na extremismus Zdeňka Zbořila zamítnuto. Uvedl, že ač byla vyjádření nenávistná, nedosahovala síly trestného činu. S Národní stranou byly spojeny i další kauzy týkající se protiromských výpadů, např. distribuce stranických novin ve čtvrti Janov v Litvínově obsahujících mj. text o konečném řešení cikánské otázky (Kassal 2007).

³⁸ Výraz osvětimská lež je používán v souvislosti s popíráním rozsahu nebo existence holokaustu.

krádež pomníku, čemuž se podle ní nelze divit, když je upřednostňován názor cikánských štváčů oproti postojům historiků z Akademie věd (Gál nedat.). Tím svůj narativ a vlastní postoje opřela právě o výše zmiňované závěry publikace „*Historici a kauza Lety*“. Za zmínku pak stojí i vyjádření ministra kultury Vítězslava Jandáka, který v souvislosti s Národní stranou uvedl, že jde o marginální stranu nijak neohrožující bezpečnost státu s právem na vlastní názor (Gál nedat.).

6. 1. 5 Dominantní ekonomický narativ stojící proti pohledu romských aktivistů

I v následujících letech probíhala diskuze o odkupu vepřína. Firma AGPI vybuďovala v roce 2007 areálu vepřína odkalovací jímku, čímž došlo ke zhodnocení majetku (Pařízková 2008: 116). Odhadovaná cena se v různých dobách proměňovala a nejvyšší částkou, o níž se hovořilo, bylo osm set milionů korun. K problému se v dubnu 2007 vyjádřil premiér Mirek Topolánek, který uvedl, že na výkup nebo přemístění vepřína vláda nemá dostatek financí. Podle něj by se na řešení situace měli kromě státu podílet i kraj, obec, ale i sami Romové (Lidovky.cz 2007). Svůj postoj k situaci zopakoval i Růžička, podle nějž by mělo odstranění velkovýkrmny zásadní význam pro Romy v uvědomění si jejich vlastní kultury a identity a současně by ukázalo změnu v postoji většiny k této skupině obyvatel. Nicméně pro politiky podle něj šlo o nebezpečné téma, protože kvůli prosazování odstranění vepřína jejich strany ztrácejí politické body (Szirmai 2007). Růžičkův postoj byl stálý a znovu upozornil na nutnou podobu místa paměti, která by měla celé společnosti připomínat utrpení Romů. Současně vyzdvihl důležitost, kterou by podobou místa podpořený výklad historie měl pro samotnou menšinu, a znovu připomněl i její přetrvávající nerovné postavení ve společnosti a pohled, kterým ji většina vnímá.

Topolánek se vyjádřil, že vláda je schopná investovat finance do vybudování památníku vedle vepřína, který by byl z ekonomických důvodů zahrnujících zejména vysokou cenu jeho výkupu zachován. Takové řešení bylo Romy

odmítnuto na každoročním květnovém pietním setkání (Pařízková 2008: 116). Řešením situace místa bývalého letského tábora se neúspěšně zabývala ministryně pro lidská práva a menšiny Džamila Stehlíková, kterou na začátku roku 2009 ve funkci nahradil Michael Kocáb. I on jako někteří politici před ním si vybudování důstojného pietního místa a odstranění vepřína zvolil jako jednu ze svých priorit. Podle něj existence velkovýkrmny svědčí o ubohosti společnosti, která není schopna vytvořit důstojné pietní místo tam, kde Romové trpěli (Novinky.cz 2009). Opět tedy zazněl narativ poprvé použitý Havlem, který předpokládal odpovědnost většinové společnosti. Tentokrát ale nešlo ani tak o odpovědnost za historickou křivdu na romském etniku, ale o způsob, kterým se stavěla současná společnost k aktuální podobě místa paměti.

I Kocáb nicméně narazil na nedostatek financí potřebných k výkupu areálu.³⁹ K situaci se vyjádřili jihočeští Romové, kteří byli ochotni místo odkupu vepřína přistoupit na vytvoření pietního místa v jeho blízkosti. Podle vyjádření jejich zástupce Matěje Šarköziho by nebylo v době ekonomické krize vhodné řešit obrovskou investici, kterou výkup areálu představoval. Takový postup by vyvolal nevoli společnosti vůči Romům. S tímto přístupem ale nesouhlasil Růžička, podle nějž je existence vepřína v blízkosti místa nepřípustná. Jednotlivé vlády si podle něj vždy pouze našly výmluvy, proč situaci nedořešit, a jediným způsobem, jak je přimět k řešení situace, je tlak orgánů Evropské unie (Zimmelová 2009). Z vyjádření bylo patrné, že jednotný narativ neexistoval ani na straně romské menšiny. Část Romů se přikláněla k ústupkům ve snaze vylepšit vztahy s většinovou společností, zatímco druhý narativ byl nekompromisní a usiloval nadále o odstranění vepřína, čímž by bylo vytvořeno jasné poselství místa paměti

³⁹ Ani on nedokázal kauzu Lety úspěšně ukončit, nicméně se mu podařilo vyřešit obdobnou, i když zdaleka ne tolik kontroverzní situaci v Hodoníně u Kunštátu. V roce 2009 dojednal odkup rekreačního areálu, který byl po válce na místě druhého tábora na protektorátním území zřízen. Na jeho místě byl v letech 2012–2016 vybudován památník zahrnující stálou expozici připomínající události související s internací Romů a romským holokaustem za druhé světové války.

jako nezbytné připomínky historie, která by měla být součástí nejen romské, ale i české identity.

V květnu 2009 bylo rozhodnuto o vybudování památníku vedle vepřína, který měl zůstat zachován. Správou místa bývalého letského tábora byl pověřen Památník Lidice, který realizoval úpravy okolí pietního místa zahrnující zbudování zpevněných cest, parkoviště, amfiteátru, dvou replik původních ubikací nebo naučné stezky. Taková úprava pietního místa přišla dostatečná i následující vládě. Její premiér Petr Nečas označil novou podobu letského památníku za důstojnou a její změny s ohledem na finanční možnosti státu a nutné úspory jako složité (Nosálková 2010). I Nečas se tak opíral o ekonomický narativ, pomocí něž vysvětloval nemožnost odstranění vepřína.

V následujících letech převládal u členů vlády i dalších politiků podobný názor považující vynaložení velkých finančních prostředků za nemožné nebo neúčelné. Podobně konstantní zůstával i postoj většiny romských aktivistů, kteří naopak na odstranění velkovýkrmny prasat trvali a její existenci chápali jako neúctu a nezájem většinové společnosti nejen k osudům Romů za protektorátu, ale i jako projev jejich vnímání ze strany většiny v současnosti. Svůj postoj demonstrovali zejména během pravidelných květnových pietních shromáždění. V roce 2011 např. aktivista Ondřej Giňa uvedl, že romský holokaust v Česku neskončí do té doby, než bude vepřín zbourán (iRozhlas.cz 2011). Svým vyjádřením tak využil historických událostí ke kritice nerovného postavení romské menšiny a postojů většiny k Romům. Docházelo i k připomínání kontroverzních prohlášení jednotlivých politiků týkajících se letské historie. Jednotlivá vyjádření byla znovu citována zejména ve spojení s rasovou nesnášenlivostí nebo protiromskými postoji. Šlo např. o Klausovo zpochybnění označení tábora jako koncentračního. To bylo připomenuto i v souvislosti s jeho postojem ke kauze Bátora,⁴⁰ která

⁴⁰ O Ladislavu Bátorovi se spekulovalo jako o budoucím prvním náměstkem ministra školství Josefa Dobeše. Bátora v roce 2006 kandidoval za Národní stranu a několikrát čelil obvinění z rasistickým a protiromským postojů. Jeho jmenování bylo kritizováno např. ze strany premiéra Nečase. Naopak podporu Bátorovi vyjádřil prezident Klaus, celou kauzu označil za diktaturu

poukázala na provázanost některých pravicových politiků zejména z ODS se zastánci rasistických a xenofobních názorů.⁴¹ Válečné události v Letech tak byly propojovány s aktuálními postoji politiků skrze jejich vyjádření na adresu romských obětí bývalého tábora.

Samotná otázka odstranění vepřína se nijak neposunula. Narůstající napětí mezi některými vrcholnými představiteli státu a romskými aktivisty bylo možné pozorovat např. během pietních aktů, které se na místě bývalého tábora každoročně konaly. Zatímco v roce 2012 si Romové v Letech události připomněli v květnu, vládní špičky se na místě sešly v červenci. Květnového setkání se vládní politici nezúčastnili, premiér Nečas na místo sebe vyslal vládní zmocněnkyni pro lidská práva Moniku Šimůnkovou. Nejvyššími představiteli státu v Letech tak byli senátoři Tomáš Töpfer a Pavel Eybert z ODS. Pietního aktu se zúčastnila i řada zahraničních velvyslanců. Naopak druhý pietní akt v červenci, na němž členové vlády včetně premiéra přítomni byli, bojkotovali romští aktivisté. Nesouhlas s druhou pietní akcí vysvětlovali zejména její organizací ze strany Památníku Lidice,⁴² spadajícím pod ministerstvo kultury. Růžička ke konkurenční pietě

politické korektnosti a přiznal, že s ním sdílí řadu jeho názorů (Procházková 2011). Sám ministr Dobeš uvedl, že Bátora mu byl jako kandidát na náměstka doporučen lidmi z okolí prezidenta Klause (iDnes.cz 2011), a všeobecně známé byly zejména jeho vazby na prezidentova mluvčího Petra Hájka nebo ředitele politického odboru Kanceláře prezidenta republiky Ladislava Jakla (Bartůněk 2011).

⁴¹ Šlo o osoby, které nebylo možné označovat pouze za něco výjimečného, ale byli to lidé pohybující se ve vedení strany nebo jejím blízkém okolí, jako např. Vlastimil Tlustý, Marek Dalík nebo Ladislav Jakl (Bartůněk 2011).

⁴² Správa letského pietního místa Památníkem Lidice byla kritizována i v následujících letech. Romské organizace např. v roce 2013 upozorňovaly, že místu není věnována citlivá péče. Podle nich není dobře zpracována webová stránka letského památníku a na informačních tabulích chybí zmínka o vepřínu, jehož odstranění romští aktivisté nadále požadovali (Týden.cz 2013). Ředitel Památníku Lidice Milouš Červencel si v roce 2013 kvůli svým výrokům na adresu Romů vysloužil stížnost podanou na ministerstvo kultury ze strany nevládních organizací. Červencel prohlásil, že Češi jsou k příslušníkům jiných národností tolerantní, nicméně on sám nedokáže tolerovat nepřizpůsobivé občany, kterými jsou zejména Romové nerespektující pravidla společnosti,

prohlásil, že je pravděpodobně organizována kvůli tématům, která jsou zmiňována na květnových shromážděních a vládě se nelíbí, jako např. zařazování romských dětí do zvláštních škol, sterilizace romských žen, rasistické postoje zástupců parlamentních stran nebo protiromské pochody (deník.cz 2012). Růžička svým vyjádřením jasně deklaroval názor, že vláda a velká část politiků stále nevnímá Romy jako součást celé společnosti a nad romskou problematikou zavírá oči. Současně upozornil, že připomínka romského holokaustu je organizována bez spolupráce s Romy a způsobem, který podle nich není adekvátní, protože nerespektuje tradiční pojetí romské tryzny. Podle Růžičky není třeba organizovat konkurenční vládní pietu k letské tragédii (deník.cz 2012). Dvě pietní akce byly na místě bývalého tábora realizovány i v následujících letech. Setkání organizované vládou se přesunulo na začátek srpna, kdy byl tábor v roce 1942 přeměněn na romský.

6. 1. 6 Nové impulsy v diskuzi ke kauze Lety

Diskuze související s letským táborem a existencí vepřína na jeho místě se začala vyostřovat zejména v dalších letech. Jedním z důvodů byl opět impuls ze zahraničí, když byla Česká republika v roce 2013 vyzvána výborem OSN pro lidská práva k odstranění velkovýkrmny. I když byl romskými aktivisty tento krok vítán, nepřikládali mu větší důležitost, protože za nesplnění požadavku Česku nehrozila žádná sankce, což potvrdila i vládní zmocněnkyně pro lidská práva Monika Šimůnková, která prohlásila, že výzva je sice pro Českou republiku závazná, nicméně reálně jí hrozí bohužel pouze mezinárodní ostuda (iRozhlas.cz 2013). Tím poukázala na skutečnost, že pro řadu politiků není morální hledisko k celé kauze tím nejdůležitějším. Někteří z nich se k možnosti odstranění stavěli stále rezervovaně a znovu opakovali ekonomický narativ zdůrazňující příliš vysoké náklady takového řešení. Tímto způsobem se vyjádřil např. ministr kultury Jiří Balvín, když upozornil, že odhadovaná investice do odkupu ve výši čtyři sta

využívající štědrého sociálního systému a podílející se na vyšší míře kriminality v zemi (Božovský 2013).

milionů je astronomická a že je zbytečné výzvu vnímat jako naději na odstranění vepřína (iRozhlas.cz 2013).

Na srpnovém pietním aktu pronesl projev i premiér Jiří Rusnok, který se v něm dotkl podobných témat jako Havel v roce 1995. Stejně jako bývalý prezident využíval odkazu událostí v Letech ke zdůraznění současné situace, kterou rámoval jako hrozbu, když prohlásil, že hrůzy holokaustu se nesmí opakovat a zkušenost s nacismem a dalšími nenávisnými ideologiemi by měla být tím, co společnosti umožní nepřipustit další genocidu. Upozornil i na existenci skupin účelově vyvolávajících násilí, kterým je třeba se postavit (Rusnok 2013). Takovým postojem propojil nebezpečí související s nacisty v minulosti se současnými skupinami prosazujícími radikální názory a postoje směřující proti konkrétní části společnosti. Dále se vymezil proti dělení společnosti na my a oni, když hovořil o utrpení našich spoluobčanů (Rusnok 2013), a věnoval se i otázce české viny, když upozornil, že odpovědnost nelze přepisovat pouze okupantům, ale je nutné si připustit český podíl na událostech, a to zejména ze strany protektorátních úřadů, konkrétních dozorců nebo lhostejné veřejnosti (Rusnok 2013). Naopak odmítl narativ redefinující reálný status tábora tím, že zdůraznil nedůležitost toho, zda lidé umírali přímo v Letech následkem chorob a týrání, nebo zemřeli během transportu do vyhlazovacího tábora či přímo v Osvětimi (Rusnok 2013).

I další vláda v čele s premiérem Bohuslavem Sobotkou deklarovala, že na zbourání vepřína není v rozpočtu dostatek financí. Sám Sobotka během květnového pietního aktu v roce 2014 v Letech uvedl, že peníze by mohly být vynaloženy účelněji a bylo by možné je použít na vzdělávání romských dětí ve vyloučených lokalitách. Podle premiéra došlo ke zúžení diskuze na otázku existence vepřína a bylo opomenuto, že na celé téma by mělo být pohlíženo i v souvislosti se skrytým rasismem v současné společnosti (Lehmannová 2014). I v tomto vyjádření byl patrný ekonomický narativ poukazující na vysoké náklady na odstranění velkovýkrmny a upozorňující na současné problémy společnosti a postavení Romů ve společnosti.

Nečinnost vlády a opětovné upozorňování na nedostatek financí nebo neúčelnost jejich využití při případném odkupu vepřína měly za následek blokádu příjezdové cesty k velkovýkrmně ze strany aktivistů. K řešení kauzy odkupem vepřína se v následujících měsících přiklonili ministr pro lidská práva Jiří Dienstbier a ministr kultury Daniel Herman. Dienstbier prohlásil, že existence vepřína na místě bývalého koncentračního tábora je neuctivá k obětem i přeživším (Kopecký 2014). Herman během srpnové pietní akce řekl, že vinu za romský holocaust nelze přičítat pouze fašistickému Německu, ale že koncentrační tábor byl spravován příslušníky české protektorátní policie. Současně bylo podle něj nutné se s dluhy minulosti vyrovnat prostřednictvím jejich správného pojmenování i řešení. Herman na závěr dodal, že kvalita života člověka se neodvíjí od toho, zda se narodil jako Čech, Němec, Žid nebo Rom (ČT24.cz 2014a). Oba politici se svými vyjádřeními postavili proti narativu stojícímu na potřebě redefinovat status tábora, když ho veřejně označili jako koncentrační. Herman se dotkl otázky české viny, kterou ale podobně jako Havel viděl zejména u konkrétních osob podílejících se na samotném holocaustu Romů. Stejně jako bývalý prezident ale uznal vinu českého národa spočívající v nevyrovnání se s minulostí a laxním přístupem k podobě místa paměti v Letech. Současně se i vymezil proti kolektivní vině založené na etnickém původu konkrétní skupiny lidí.

Kromě podnětu ze zahraničí, který, jako již několikrát před tím, rozproudil veřejnou debatu o romském holocaustu a podobě památníku v Letech, byla celá diskuze znovu zviditelněna i v souvislosti s další událostí. Druhý a patrně i výraznější impuls, který celou debatu o táboře v Letech znovu otevřel a dostal na stránky většiny českých médií, souvisel zejména s vyjádřeními předsedy parlamentní strany Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury v den Mezinárodního dne památky obětí romského holocaustu v roce 2014. Ten víceméně zopakoval původní Klausova slova, když prohlásil, že v případě Let u Písku nelze hovořit o koncentračním táboře. Podle Okamury je takový status tábora lží nebo mýtem, protože vězni zde nebyli internováni na základě rasy, ale kvůli cikánskému způsobu života, což vylučovalo umístění pracujících Romů do tábora. Označovat

oběti letského tábora za oběti holokaustu by podle Okamury bylo neúctou ke skutečným obětem reálných koncentračních táborů (Janík–Říhová 2014). Takovým prohlášením se Okamura ztotožnil s narativem, který prostřednictvím útoku na definici statusu tábora odmítl holokaust Romů v Letech jako celek. To navíc podpořil i prohlášením, že dostupné informace čerpal mj. z výše zmíněné knihy *Historikové a kauza Lety* (Janík–Říhová 2014), čímž se pokusil svoje prohlášení opřít o vědeckou autoritu. Úmrtí vězňů Okamura představil jako důsledek stáří nebo infekčních chorob, které si internovaní do tábora sami přinesli, případně bylo zaviněno krutým zacházením ze strany dozorců (Janík–Říhová 2014). Znovu se tedy objevilo prohlášení, které situaci v táboře kladlo za vinu z větší části samotným vězňům a současně je vyčleňovalo z většinové společnosti a řadilo je do kategorie oni. Odmítnutí českého podílu na událostech v Letech bylo možné spatřovat i v chybějícím upřesnění, že šlo o české dozorce. Okamurovo vyjádření pochopitelně i zcela jasně reflektovalo program strany Úsvit, v němž nechyběl bod požadující spravedlivý sociální systém nepodporující vrstvu lidí, kteří žijí pouze ze sociálních dávek a svoje okolí terorizují kriminalitou (Hnutí Úsvit 2013). Kterých občanů se toto vyjádření týkalo, bylo možné identifikovat z Okamurova prohlášení z roku 2013, v němž navrhoval vystěhování Romů do Indie a negativní pohled většinové společnosti na romské etnikum přičítal dlouhodobě pěstovanému cikánskému stylu života neslučitelnému s hodnotami civilizovaných zemí (Petřík 2013). V obou vyjádřeních tak bylo patrné i využití negativních stereotypů. Když Okamura upozorňoval na nemoci jako jednu z příčin úmrtí vězňů, evokoval souvislost s nedostatečnou hygienou této skupiny obyvatel. V druhém výroku se objevilo jasně stereotypní uvažování o konkrétním nepřizpůsobivém stylu života všech Romů, který ohrožuje zbytek „normální“ společnosti. Za obě vyjádření byl Okamura kritizován napříč politickým spektrem a někteří politici požadovali Okamurovu rezignaci na post poslance.⁴³ Lidovecký

⁴³ Nesouhlasně se k Okamurovým slovům vyjádřili např. prezident Zeman prostřednictvím svého mluvčího Jiřího Ovčáčka, Sobotka, Dienstbier, předseda TOP09 a STAN Miroslav Kalousek nebo

poslanec Šimon Heller i několik aktivistů podalo na Okamuru trestní oznámení⁴⁴ a od jeho výroků se distancovali i někteří členové hnutí Úsvit. Zajímavým vyjádřením bylo prohlášení předsedy KSČM Vojtěcha Filipa, který Okamurovy výroky označil jako historicky nepřesné a uvedl, že letský tábor byl zřízen na přání Schwarzenbergova otce, který potřeboval pracovní sílu pro likvidaci polomu na svých pozemcích (Parlamentní listy.cz 2014). Prostřednictvím takového prohlášení opakujícího závěry Polanského beletristické knihy *Bouře* označil Filip nejen jasného viníka minulých událostí, ale informaci využil i proti konkrétnímu politickému oponentovi, když přiřkl kolektivní vinu za existenci letského tábora celému rodu Schwarzenbergů.

6. 1. 7 Reakce kritiků existence vepřína

V následujícím roce se na pokračování diskuze o kauze Lety podílelo několik událostí. V lednu se na zdech vepřína objevily kresby zobrazující siluety bývalých vězňů koncentračního tábora. Anonymní autor se podepisoval jako Pérák, tedy legendární postava sabotující nacistické akce za druhé světové války. Současně autor vylepil plakáty s textem „Připomínka Osvětími po česku? Prasečák!“ i v Praze (Lidovky.cz 2015). Další připomínkou nevyřešené situace kolem existence vepřína pak byla opět jeho blokáda ze strany aktivistů v době květnového pietního setkání. Na něm ministryně práce a sociálních věcí Michaela Marksová uvedla, že se zasadí o jeho odstranění (ČT24.cz 2015). Koncem roku pak vnikla petice k odstranění vepřína, pod níž se podepsala řada europoslanců, poslanců národních parlamentů zemí Evropské unie i aktivisté z evropských zemí. Text petice upozorňoval, že současný stav místa bývalého tábora v Letech je odrazem pronásledování a diskriminace, které museli Romové čelit nejen v minulosti, ale

senátorka Eliška Wagnerová i řada romských aktivistů. Celá kauza byla negativně hodnocena i některými novináři a historiky, např. Šídlem nebo Horváthovou.

⁴⁴ Podle policie se ale Okamura trestného činu nedopustil a stíhání pro podezření z popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidy tak bylo na podzim roku 2014 zastaveno (ČT24.cz 2014b).

kteřá přetrvává i dnes (Romea.cz 2015b). S požadavkem na řešení situace a odstranění vepřína na Českou republiku apelovala i Evropská komise proti rasismu a nesnášenlivosti. V prosinci se na půdě poslanecké sněmovny konala pod záštitou Schwarzenberga konference Uznání a vzpomínání na romský holocaust v České republice. Účast poslanců byla ale mizivá. Aktivista Holomek uvedl, že největší překážkou odstranění vepřína nejsou finance, ale nezájem politiků řešit téma týkající se Romů, když 80 % české společnosti vůči této menšině cítí averzi (Romea.cz 2015a). Tím opět zaznělo z úst aktivistů, že společnost není jednotná, ale z pohledu většiny se rozděluje na my a oni.

Na pietním shromáždění v květnu 2016 aktivista Miroslav Brož během projevu uvedl, že řešení kauzy více než nedostatek financí brání nedostatek politické vůle a že Romové jsou vnímáni jako občané druhé kategorie (Romea.cz 2016). Upozornil tak na nerovnost ve společnosti, která je dle jeho názoru rozdělena z pohledu většiny na my a ti horší druzí. Již tradiční květnová blokáda velkovýkrmny byla doplněna požadavkem směřujícím k Evropské unii o zastavení dotací pro společnost AGPI. Vláda pak obnovila jednání s touto firmou ohledně možnosti odkoupení vepřína a vyřešení celé kauzy Herman sliboval do konce funkčního období v říjnu 2017 (Cibulová Vokatá 2016).

6. 1. 8 Řešení kauzy Lety i jako následek nevhodného vyjádření premiéra

O další rozruch v kauze Lety se postaral ministr financí Andrej Babiš, který na začátku září 2017 prohlásil, že informace v novinách označující tábor v Letech jako koncentrační jsou lživé, protože šlo o pracovní tábor. Autory novinových příspěvků pak nazval blbečky. Svoji větu „Kdo nepracoval, šup a byl tam“ doplnil vyjádřením, že v minulosti existovala období, kdy pracovali všichni Romové (euro.cz 2016). I Babiš se tak přiklonil k narativu zpochybňujícímu letský tábor jako součást romského holokaustu, který do diskuze vnesl Klaus. Současně jasně oddělil většinovou společnost my od romské skupiny těch druhých, kterou navíc rámoval prostřednictvím stereotypu o nepracujících. Z vyjádření vyplynulo i naznačení, že k nepřizpůsobivým osobám je nutné se v současnosti chovat

podobně, jako s nimi bylo nakládáno v minulosti, tedy za protektorátu nebo během komunistického režimu. Podobně jako předchozí výrok Okamury bylo i Babišovo vyjádření kritizováno dalšími politiky⁴⁵ a řada z nich nepokládala následnou omluvu za dostatečnou. Proti jeho výrokům se ohradili i romští aktivisté. O několik dní později se Babiš vypravil do Let, kde spolu s dalšími členy vlády položil květiny k památníku. Zároveň potvrdil, že se sešel s majitelem vepřína a společně řešili téma možného odkupu velkovýkrmy (Kopecký 2016).

Koncem září vyzvali evropští politici předsedu Evropské komise Jeana-Clauda Junckera k řešení letské kauzy. Existenci vepřína označili v dopise jako zločin proti tomuto místu, který musí být ukončen (Nerad 2016). V listopadu vláda schválila zastavit chov prasat na místě bývalého tábora a zadala vypracování odborného posudku na ocenění pozemku pod areálem. V květnu 2017 se pak v romské strategii zavázala k odstranění vepřína do roku 2020 (Romea.cz 2017b).

Pietní setkání proběhlo kvůli květnové vládní krizi v roce 2017 až v červnu za účasti mezinárodních aktivistů, kteří letskou kauzu kritizovali. Prezident evropského antirasistického hnutí EGAM Benjamin Abtan označil Lety za symbol neúcty k romskému holokaustu a českou hanbu, za níž nese odpovědnost česká vláda, když nedokázala vyřešit existenci vepřína na místě, kde byli čeští romští občané vězněni a mučeni českými dozorci (ČT24.cz 2017). Takovým prohlášením Abtan jasně označil za viníka událostí český národ a zejména jeho vrcholné představitele. K nutnosti odstranění vepřína se přiklonil i ministr spravedlnosti Robert Pelikán, který prohlásil, že paralela s prasaty vozenými v dobytčácích na porážku je ostudná (ČT24.cz 2017).

K plánovanému odkupu vepřína se v létě vyjádřil i prezident Zeman, který naopak požadoval jeho zachování. Demolici velkovýkrmy jako prosperujícího podniku

⁴⁵ Negativně se o Babišových slovech vyjádřili např. Sobotka, Dienstbier, Kalousek nebo Schwarzenberg, kteří upozorňovali na naprostou nevhodnost slov a požadovali kromě Babišovy omluvy i jeho rezignaci. Naopak o vytržení věty z kontextu mluvil kromě Babiše i jeho stranický kolega a poslanec Radek Vondráček (ČT24.cz 2016).

považoval za neekonomickou. Uvedl, že výkup vepřína odmítl kvůli vysoké ceně již jako premiér (Šrajbrová 2017). Ve vyjádření použil jako již dříve ekonomický narativ. Své postoje označil za neměnné a stálé (Šrajbrová 2017), a to i přesto, že před volbami v roce 1998 sám zastával názor, že odkup vepřína musí proběhnout bez ohledu na finanční náklady. Současně uvedl, že na „místě bývalého romského pracovního či možná koncentračního tábora“ by měl být důstojný památník, který ale tam již je a je možné, že byl vybudován za jeho vlády (Šrajbrová 2017). Kromě manipulace s nedávnou minulostí týkající se vybudování pomníku, který na místě v roce 1995 odhalil Havel, obsahovalo vyjádření i náznak příklonu k narativu snažícího se o zpochybnění statusu letského tábora.

V létě 2017 proběhl archeologický průzkum prostoru, který potvrdil existenci tábora na místě areálu velkovýkrmy. Současně ale mohl probíhat pouze na části území, které leželo mimo oplocený prostor velkovýkrmy, kam vědcům nebyl společností AGPI umožněn přístup. Ve stejné době vláda pokračovala v jednání o odkupu vepřína, a i když částka oficiálně prezentována nebyla, hovořilo se o stech milionů. Samotný průzkum prostoru uvítal Růžička, který prokázání umístění tábora vnímal jako důkaz, na jehož základě již nebude moci nikdo zpochybňovat jeho existenci. Současně by se diskuze podle Růžičky měla zaměřit na skutečnost, že vepřín byl zprivatizován za tři a půl milionu korun, a to i přesto, že již v té době bylo známo, že jde o místo bývalého romského tábora (Romea.cz 2017a). Odkup vepřína a jeho převod na stát byl vládou definitivně schválen v srpnu 2017 za částku čtyř set padesáti milionů.

6. 1. 9 Popírání holokaustu a „neexistující pseudokoncentrák“

K samotnému odkupu se vyjádřila řada politiků, mj. prezidentští kandidáti Michal Horáček a Jiří Drahoš, i když výše investice byla kritizována napříč politickým spektrem. Kritika snahy o odstranění vepřína naopak zazněla např. od místopředsedy KSČM Josefa Skály, který neúčelnost investice podpořil prohlášením, že existovaly horší tábory než letský (Skála 2017). Ekonomický narativ tím propojil s narativem zpochybňujícím postavení a funkci romského

táboře v Letech a zároveň i odmítl potřebu existence místa paměti v Letech. Nesouhlas s odkupem vepřína vyjádřil i senátor za Severočesí.cz Jaroslav Doubrava, který uvedl, že o holokaustu v souvislosti s letským táborem nelze hovořit, protože do něj byli svázeni cikáni štítící se práce a s kriminální minulostí. Dále uvedl, že Romové během kočování kradli ve vsích slepice a po druhé světové válce vybydlovali přidělené byty (Petřík 2017). Doubrava se tím přiklonil k označení samotných vězňů jako viníků letských událostí, jednoznačně rozdělil společnost na lepší skupinu my pomáhající romské menšině a horší ty druhé, kteří pomoci pouze zneužívali, a to prostřednictvím využití negativních stereotypů spojovaných s romským etnikem. Ve vyjádření zpochybnil i status tábora, když uvedl, že režim v něm byl relativně volný, místo bylo obeháno pouze plaňkovým plotem a hlídáno neozbrojenými dozorci. Přehlednost tábora přičítal na vrub internovaným mužům, kteří si s sebou přivedli do Let i své rodiny (Petřík 2017). Prostřednictvím těchto vyjádření Doubrava posiloval ekonomický narativ zpochybňující účelnost vynaložených prostředků i narativ snažící se odmítnutí českého podílu na romském holokaustu a pochopitelně i existenci místa paměti v prostoru bývalého letského tábora. Obdobné vyjádření se stejným poselstvím zaznělo i z úst předsedy SPD Okamury, který uvedl, že tábor nebyl oplocen a vězni se tak mohli v podstatě volně pohybovat (Romea.cz 2018). Tomuto zpochybnění letského tábora jako součásti romského holokaustu se dostalo značné mediální pozornosti. Okamura následně uvedl, že jeho vyjádření nebylo přesné. Na místě podle něj plot byl, ale pouze plaňkový a děravý a nikdo ho většinu času nehlídal (Lidovky.cz 2018). Stejný narativ podpořil svým výrokem i Okamurův stranický kolega Miloslav Rozner, který prohlásil, že by „nevyhodil z okna půlmiliardy za likvidaci fungující firmy kvůli neexistujícímu pseudokoncentráku“ (Poláček 2018). Původní narativ vnesený do diskuze Klausem se tak během let výrazně vyostřil. Na Okamuru i Roznera bylo v souvislosti s jejich vyjádřeními podáno trestní oznámení⁴⁶ a lidovci se pokusili iniciovat odvolání Okamury z postu

⁴⁶ Policie případ, v němž byli poslanci obviněni z popírání holokaustu senátorem za TOP09 Tomášem Czerninem, v říjnu 2018 odložila. Senátor na to reagoval slovy o neuvěřitelně otrlé

místopředsedy sněmovny. Bod o Okamurově odvolání se jim ale kvůli hlasům poslanců za ANO, KSČM a SPD nepodařilo prosadit do jednání Poslanecké sněmovny (iRozhlas.cz 2018).

Kritiku za ostrá protiromská vyjádření si vysloužil i Zeman, který uvedl, že za komunistů museli Romové pracovat, jinak byli posláni do vězení jako osoby štítící se práce. Spolu s tím byla připomínána i jeho dřívější vyjádření zpochybňující odkup vepřína nebo prohlášení, že 90 % nepřizpůsobivých jsou Romové (Kabátová 2018b). Zemanovo vyjádření bylo zcela jasným příkladem využití stereotypu o nepracujících Romech. Svými postoji nejen rozdělil společnost na my a oni, ale současně i naznačil, že by s určitou skupinou obyvatel mělo být zacházeno stejným způsobem, jako tomu bylo za protektorátu nebo komunistického režimu. O znevažování romského holokaustu se pak mluvilo i v souvislosti s vyjádřením poslance za ČSSD Jaroslava Foldyny, který ve spojení s Lety hovořil o vykupování „nějakých prasečáků“, na jejichž místě mají vzniknout pomníky za miliardy (Romea.cz 2019). Opět tak došlo k propojení ekonomického narativu s narativem zpochybňujícím letský tábor a současně i k odmítnutí Let jako místa paměti spojeného s utrpením Romů za druhé světové války. Také se pomocí užití konkrétní formulace k označení vepřína jako „nějakého prasečáku“ Foldyna pokusil o zlehčení ústředního tématu celé diskuze a tím i o odmítnutí nejen konkrétních požadavků na jeho zbourání, ale i o nevnímání současných Romů jako důležité součásti společnosti.

Ekonomický narativ znovu prezentoval Filip prostřednictvím prohlášení, že odkup a likvidace prosperujícího podniku zvedla cenu vepřového masa s dovětkem, že to byl zločin (Wirnitzer 2019). Spolu s vyzdvihováním neúčelnosti investice tak

společnosti (Kabátová 2018a). Celá kauza byla ale znovu otevřena, když žalobci případ vrátili policii k novému projednání a ta v listopadu 2018 požádala sněmovní mandátový a imunitní výbor o vydání Roznera kvůli obvinění z trestného činu popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidy (Adamičková 2018). Ten pak v březnu doporučil Poslanecké sněmovně Roznera nevydat (Zwrtková 2019).

i relativizoval utrpení Romů v tábore, když za zločin označil zrušení velkovýkrmy.

V roce 2019 pokračoval archeologický výzkum prostoru, který potvrdil, že se tábor a hroby obětí nacházely z velké části na místě areálu vepřína. Současně bylo zjištěno, že během výstavby velkovýkrmy v sedmdesátých letech musely být trosky tábora viditelné (iRozhlas.cz 2019). V posledních měsících probíhala architektonicko-krajinářská soutěž k budoucí podobě nového památníku, jejíž vítěz by měl být znám v květnu 2020. Demolice vepřína je plánována na druhou polovinu téhož roku.

6. 2 Shrnutí diskuze vztahující se ke kauze Lety

Diskuze spojená s podobou místa paměti v Letech u Písku probíhala v českém prostředí třicet let. Vliv na její průběh měl bezesporu postoj, který k České republice a jejímu současnému vztahu k romské menšině zaujímaly západní státy. Ten byl nejen impulsem ke vzniku samotné debaty o romském holokaustu, ale díky němu byla v některých fázích diskuze i znovu ožívována. Zmapování vývoje kauzy doplněné o konkrétní vyjádření politiků týkajících se letského tábora umožnilo identifikovat vznik a vývoj jednotlivých narativů souvisejících s otázkou romského holokaustu i aktuálním postojem různých aktérů k romské menšině a většinové společnosti.

Prvním z nich byl narativ, který usiloval o zahrnutí této části minulosti do kolektivní paměti celé společnosti. Romský holokaust vnímal jednoznačně jako trauma, které nesmí být zapomenuto. Jeho hrůzy by měly být trvalou připomínkou toho, co současná ani budoucí společnost nesmí znovu v žádné podobě připustit. Snažil se upozornit na nutnost uctění romských obětí a částečně přiznával vinu na romském holokaustu českému národu. I když se soustředil více na individuální selhání konkrétních jedinců a upozorňoval na nebezpečí totalitních a nedemokratických režimů, které ho umožnily nebo následně zamlčovaly,

propojoval negativní minulost národa se současným stavem společnosti, v němž jako hrozbu rámoval nesnášenlivost a netoleranci související s xenofobií a rasismem. Ve většině případů odmítl dělení společnosti na my a oni a nevyužíval negativních stereotypů spojovaných s Romy. Jasně se stavěl k podobě místa paměti jako připomínce událostí, které by měly být součástí identity celého českého národa. Tento přístup převládal na počátku diskuze. Narativ byl nejvýrazněji spojen s Havlem a zastáván převážně politiky hlásícími se veřejně k jeho odkazu.

Druhý narativ byl ekonomický. Pracoval s otázkou výše finančních prostředků potřebných k vyřešení kauzy Lety. V rámci debaty se postupně rozdělil do několika proudů. V prvním případě jeho zastánci hovořili pouze o příliš vysokých nákladech, které český stát a vláda nemohly uvolnit z rozpočtu. Postupně se ve vyjádřeních začala objevovat neúčelnost takové investice do památníku a připomínání vhodnějšího využití prostředků pro romskou menšinu. Tento postoj zaujímali nejčastěji jednotliví vládní politici. V závěru diskuze už byla neúčelnost finančních prostředků výrazně spojována zejména s dalším narativem redefinujícím status tábora a popírajícím ho jako součást romského holokaustu, tzn. že ekonomický narativ sloužil k popření nutnosti využívat prostředky k podpoře integrace Romů do společnosti. Ekonomický narativ částečně pracoval s rozdělením společnosti na my a oni, nicméně v souvislosti s Romy jako těmi druhými alespoň zpočátku nepřistupoval k explicitnímu využívání a vyzdvihování negativních stereotypů. V souvislosti s podobou místa paměti a uchováním konkrétní podoby paměti přiznával nutnost reflektování romského holokaustu jako součásti romské i české kolektivní identity.

Třetím a nejvíce kontroverzním narativem byla snaha o redefinici statusu letského tábora. Vyznačoval se odmítáním užívání pojmu koncentrační v souvislosti s táborem, vyzdvihoval období, kdy tábor nebyl čistě romským, a zlehčoval životní podmínky internovaných. Prostřednictvím popírání romského holokaustu cílil na znemožnění vnímat tuto genocidu jako vinu Čechů (Sniegón 2014: 137). Snažil se proto redefinovat vinu za události v Letech a tu přisuzoval samotným obětem.

Podobně přenášel i odpovědnost za současné problémy této menšiny v dnešní společnosti pouze na její členy. Oproti ostatním narativům tento výrazně pracoval s konceptem lepších nás a horších těch druhých, který umocňoval pomocí využití negativních stereotypů spojovaných s Romy. Současně usiloval i o nevnímání tábora jako součásti romského holokaustu jako celku, a tedy i odmítal vnímání romského holokaustu jako celospolečenského traumatu a jeho zařazení do kolektivní paměti národa. Proto se stavěl výrazně negativně k možnosti vytvoření místa paměti trvale připomínající utrpení romské menšiny. Tyto postoje byly v diskuzi zviditelněny zejména s vyjádřením Klause a následovány převážně politiky, u nichž bylo možné pozorovat nacionalistické tendence doprovázené nesnášenlivými a netolerantními postoji k romské menšině. V pozdější fázi diskuze se k narativu přiklonili i politici, které by bylo možné označit jako populistické. Své výroky ke kauze Lety provazovali se stereotypy souvisejícími s romským etnikem, čímž využívali obecné averze vůči této menšině ze strany většinové společnosti k zisku voličů a podporovatelů.

Jako marginální lze označit narativ pracující s vinou rodu Schwarzenbergů na událostech v Letech. Ze strany politických elit zazněl minimálně, a pokud se mu někdo výrazněji věnoval, byli to komunisté. Vinu na situaci namísto českému národu přisoudili konkrétnímu nepříteli z řad šlechty, čímž se u svých podporovatelů pokusili podpořit vlastní postoj proti konkrétnímu nepříteli.

Posledním narativem byl postoj prezentovaný romskými aktivisty. Ten byl víceméně stálý po celou dobu diskuze a usiloval o odstranění vepřína jako neúcty k památce jejich předků. Propojoval minulé události se současným stavem společnosti, v níž jsou potřeby Romů nedostatečně reflektovány a romská menšina není vnímána jako plnohodnotná součást společnosti. K tomu bylo často využíváno paralely mezi likvidací Romů ze strany českých protektorátních úřadů a velkovýkrmnou vepřů jdoucích následně na porážku. I tento narativ používal rozdělení společnosti na my a oni, když upozorňoval na diskriminaci Romů ze strany většinové společnosti. Současně pracoval zcela jasně s otázkou viny. Tu přisuzoval nejen konkrétním jedincům, kteří se na existenci a událostech

v letském táboře přímo podíleli, ale zejména české společnosti stavící se k problému negativně a odmítavě. Narativ cílil na zařazení romského holokaustu do paměti Romů, ale současně požadoval i české vyrovnání se s minulostí prostřednictvím uvědomění si podílu viny na událostech a potřebu jejího odčinění ze strany Čechů. Usiloval tak o to, aby se toto kolektivní trauma stalo součástí romské i české identity koncentrované v konkrétním místě paměti v Letech u Písku.

7. Závěr

Součástí identity každého národa je jeho kolektivní paměť, jejíž podoba je utvářena prostřednictvím konkrétní konstrukce dějin. Politici a vládnoucí elity si uvědomují nutnost historické legitimizace vlastní moci a snaží se udržet pouto s minulostí, k čemuž využívají právě aktualizace dějin v rámci kolektivní paměti (Hroch 2014: 47). Pomocí vhodného výkladu minulosti prosazují jednotlivé subjekty svoje současné postoje a požadavky. Narativy, které takto vytváří, pak mezi sebou soupeří o jednotný výklad, který se stane součástí kolektivní paměti a bude se podílet na utváření hodnot, jež daná společnost respektuje a vnímá jako platné.

Kromě historických úspěchů národa se do jeho kolektivní identity promítají i výrazné negativní události. Společnost prostřednictvím uvědomění si této minulosti a vytvořením její konkrétní interpretace umožňuje vznik kolektivního traumatu, který následně uchovává v kolektivní paměti. Přípomínka traumatu pak slouží jako poselství a ponaučení ukazující chyby, které nesmí být v budoucnu opakovány. Takovým traumatem je pro většinu zejména evropských států holokaust a s ním spojená genocida konkrétních etnických skupin. Síla pojmu pak není v jeho oficiální definici, ale v hrůzách, které si s ním společnost vybavuje a spojuje (Subotič 2015: 181). Proto je pro politické elity zásadní, jakým způsobem bude toto trauma předáváno v rámci kolektivní paměti společnosti a kdo bude považován za jeho viníka.

S uchováním určité podoby vzpomínky úzce souvisí místa paměti, která slouží jako relativně trvalý odkaz minulosti a v nichž se konkrétní podoba kolektivní paměti uchovává. Hlavním cílem míst paměti je uchovat minulost, zastavit čas. Klíčové tedy je, jaká interpretace historie bude s určitým místem paměti spojena, protože prostřednictvím konkrétní podoby příběhu jsou společnosti předávány významy minulosti.

Kolektivní identita se utváří i na základě vymezení se vůči ostatním skupinám. Zatímco naši skupinu přirozeně vnímáme jako lepší, ty druhé hodnotíme většinou negativně. Tím, že se odlišujeme od jiných, utváříme podobu nás samých. K hodnocení skupin těch druhých a jejich členů využíváme stereotypy, které zjednodušují náš pohled na okolní realitu. Pomocí stereotypů se vytvářejí a uchovávají představy o naší skupině a nás samých a současně je umožněno rozdělovat jedince podle předem daných kritérií. Následkem toho dochází k většímu vymezení rozdílu mezi kategoriemi my a oni (Hroch 2009: 241). Právě prostřednictvím využívání stereotypů politické elity upevňují náš pohled na ty druhé a současně ospravedlňují svoje postoje, které vůči nim zastávají.

Kolektivní paměť byla vždy provázána s proměnami společnosti a obvykle se podřizovala zájmům vládnoucích elit. Současně byla přepisována v souladu s jejich potřebami i novými společensko-politickými situacemi (Hroch 2014: 28). Ke stejné situaci došlo i po roce 1989, kdy se v rámci vyrovnání se s minulostí komunismu objevovala i témata, která byla v tomto období tabuizována. K nim patřila i otázka postavení romské menšiny ve společnosti, kterou mimo jiné reprezentoval postoj jednotlivých aktérů k osudu českých Romů za druhé světové války. Během několikaleté debaty tak došlo k vytvoření různých narativů, jejichž prostřednictvím politické elity i další aktéři prezentovali nejen vlastní pohled na minulost, ale zejména se pokoušeli prosadit svoje aktuální požadavky vztahující se k současnému i budoucímu nastavení společnosti a vzájemnému soužití většinové společnosti především s romskou menšinou.

Samotná diskuze se soustředila na několik aspektů, které s romským holokaustem souvisely. Klíčovým tématem se stala otázka české viny, kterou reflektovaly všechny užívané narativy. Jádrem debaty pak byla podoba místa paměti v Letech u Písku a existence velkovýkrmny prasat nacházející se v areálu bývalého romského tábora. Pomocí konkrétních vyjádření jednotlivých aktérů bylo možné tyto narativy objevující se v debatě ke kauze Lety identifikovat spolu s postoji, které měly být jejich prostřednictvím společnosti předány. Jednotlivé narativy se sice objevovaly postupně, ale následně docházelo k jejich prolínání a vzájemnému

kombinování s cílem posílit jejich konkrétní obsah. V různé míře většina z nich pracovala s dělením společnosti na my a ti druzí i s negativními stereotypy, s jejichž pomocí bylo toto rozdělení posilováno.

Na základě rozboru jednotlivých výroků bylo možné pozorovat, že debata související s romským holokaustem a konkrétně s bývalým táborem v Letech u Písku prošla značným vývojem. Vyjádření byla postupem času ostřejší a směřovala k většímu užívání negativních stereotypů. Pomocí nich byli rámováni nejen vězni tehdejšího tábora, ale tyto heterostereotypy byly užívány i v souvislosti se současnou romskou menšinou k ospravedlnění aktuálních postojů a požadavků některých politických elit. Z vývoje diskuze je patrné, že česká společnost se s touto částí vlastních dějin doposud nevyrovnala. I přes momentální situaci, která směřuje k vybudování památníku a vytvoření místa paměti připomínající utrpení Romů za druhé světové války, je zřejmé, že část společnosti i jejich elit nezastává stejný postoj k romskému holokaustu a potřebě jeho připomínání v rámci kolektivní paměti národa, ani nevnímá současnou romskou menšinu jako součást české společnosti.

8. Seznam zdrojů

- Adamičková, N. (2018). Policie chce stíhat poslance Roznera kvůli Letům. *Právo*. 12. 12. 2018.
- Alexander, J. C. (2004a). On the Social Construction of Moral Universals: The „Holocaust“ from War Crime to Trauma Drama. In: Alexander, J. C. et. al. *Cultural Trauma and collective identity* (California: University California Press), s. 196–263.
- Alexander, J. C. (2004b). Toward a Theory of Cultural Trauma. In: Alexander, J. C. et. al. *Cultural Trauma and collective identity* (California: University California Press), s. 1–30.
- Bartůněk, J. (2011). Ministerstvo těžkých bot. *euro.cz*. 22. 3. 2011 (<https://www.euro.cz/byznys/ministerstvo-tezkych-bot-901657>, 1. 5. 2020).
- Bezouška, Š. (2016). Stereotypizace Romů a Vietnamců v české společnosti. *Kulturní studia* 2016 (1), s. 57–73.
- Božovský, R. (2013). Stěžují si na ředitele Památníku Lidice za jeho výroky o Romech. *Kladenský deník.cz*. 23. 8. 2013 (https://kladensky.denik.cz/zpravy_region/stezuj-si-na-reditele-pamatniku-lidice-za-jeho-vyroky-o-romech-20130823.html, 1. 5. 2020).
- Bureš, J. (2019). Prezident viník? Edvard Beneš a Únor 1948 v kontextu učebnic dějepisu. *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století* 2019 (1), s. 32–79.
- Cibulová Vokatá, J. (2016). Vláda vyřeší do příštího podzimu problém veprína v Letech, slíbil ministr Herman. *iRozhlas.cz*. 2. 8. 2016 (https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/vlada-vyresi-do-pristiho-podzimu-problem-veprina-v-letech-slibil-ministr-herman_201608021757_opatrovsky, 2. 5. 2020).

Čermáková, B. – Devátá, M. (2015). Pamětní místa. Topografie soudobé paměti národa a její reflexe. *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR* (<http://www.nusl.cz/ntk/nusl-202367>, 27. 2. 2020), s. 1–19.

Činátl, K. (2012). Tvary historie. In: Jirková, K – Čermák, A, eds.: *Formování historie: interpretace dějin z pohledu různých států* (Praha: Akademie výtvarných umění), s. 20–31.

ČT24.cz (2017). *Stovky aktivistů znovu žádaly odstranění vepřína v Letech*. 24. 6. 2017 (<https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/2162190-stovky-aktivistu-znovu-zadaly-odstraneni-veprina-v-letech>, 3. 5. 2020).

ČT24.cz (2016). *Parazituje na problémech soužití s Romy, opřel se Sobotka do Babiše*. 2. 9. 2016 (<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1894754-parazituje-na-problemech-souziti-s-romy-oprel-se-sobotka-do-babise>, 2. 5. 2020).

ČT24.cz (2015). *Marksová: Udělám maximum, aby z Let zmizel vepřín*. 13. 5. 2015 (<https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/1527964-marksova-udelam-maximum-aby-z-let-zmizel-veprin>, 2. 5. 2020)

ČT24.cz (2014a). *Herman: Problém vepřína v Letech vyřešíme*. 1. 8. 2014 (<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1023450-herman-problem-veprina-v-letech-vyresime>, 2. 5. 2020).

ČT24.cz (2014b). *Okamura se prý neprovinil svými výroky o táboru v Letech*. 13. 11. 2014 (<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1009335-okamura-se-pry-neprovinil-svymi-vyroky-o-taboru-v-letech>, 2. 5. 2020).

Daniel, B. (1994). *Dějiny Romů. Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku* (Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci).

deník.cz (2012). *Některá romská sdružení vyzvala k bojkotu pondělní piety v Letech*. 7. 7. 2012 (https://www.denik.cz/z_domova/nektera-romska-sdruzeni-vyzvala-k-bojkotu-pondelni-piety-v-letech-20120707.html, 1. 5. 2020).

Diner, D. (2003). Restitution and Memory – The Holocaust in European Political Cultures. *New German Critique* 2003 (90), s. 36–44.

euro.cz (2016). *Popřel Babiš holokaust? Lety u Písku podle něj koncentrák nebyly*. 1. 9. 2016 (<https://www.euro.cz/politika/poprel-babis-holokaust-lety-u-pisku-podle-nej-koncentrak-nebyly-1302705>, 2. 5. 2020).

Evropský parlament (2005). *Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii*. 28. 4. 2005 (<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0151+0+DOC+XML+V0//CS&language=CS>, 3. 5. 2020).

Forchtner, B. (2016). *Lessons from the Past?* (London: Palgrave Macmillan Memory).

Gál, F. [nedat.]. *Kecy v kleci* (<https://www.fedorgal.cz/g-plus-g/romsky-holocaust/analyza-let.pdf>, 12. 4. 2020).

Gál, F. (2008). *Skandál, nebo skandalizace?* 30. 6. 2008 (<https://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=108>, 27. 4. 2020).

Giesen, B. (2004). The Trauma of Perpetrators. The Holocaust as the Traumatic Reference of German National Identity. In: Alexander, J. C. et. al. *Cultural Trauma and collective identity* (California: University California Press), s. 112–154.

Halbwachs, M. – Coser, L. A., ed. (1992). *On collective memory* (Chicago: The University of Chicago Press).

Havel, V. (1995). Projev prezidenta republiky Václava Havla při odhalení pomníku Romům na místě internačního cikánského tábora a u příležitosti 50. výročí ukončení II. Světové války v Evropě. *Romea.cz*. 5. 10. 2016 (<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/vaclav-havel-pred-20-lety-v-letech-u-pisku-hruzy-ktere-plodi-rasismus-zname-nedopustme-aby-se-opakovaly>, 11. 4. 2020).

Hnutí Úsvit (2013). *Program hnutí* (<https://web.archive.org/web/20131025011909/http://www.hnutiusvit.cz/program-hnuti/>, 2. 5. 2020).

Holý, L. (2010). *Malý český člověk a skvělý český národ* (Praha: Sociologické nakladatelství SLON).

Horváthová, J. (2002). *Kapitoly z dějin Romů* (Praha: Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s.).

Hroch, M. (2016). Americký badatel Paul Polansky: Češi se bojí přijmout tábor smrti Lety jako další Lidice. *Radio Wave*. 29. 4. 2016 (<https://wave.rozhlas.cz/americky-badatel-paul-polansky-cesi-se-boji-prijmout-tabor-smrti-lety-jako-dalsi-5213124>, 27. 4. 2020).

Hroch, M. (2014). Paměť a historické vědomí očima historika. In: Maslowski, N. – Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám* (Praha: Karolinum), s. 46–65.

Hroch, M. (2009). *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů* (Praha: Sociologické nakladatelství SLON).

Hůla, Z. (2018). *Památník romského holocaustu* (<http://www.zdenek-hula.cz/index.php/realizace/pamatnik-romskeho-holocaustu/>, 11. 4. 2020).

iDnes.cz (2011). *Ministr Dobeš přiznal, že Bátoru mu doporučili lidé z Hradu*. 5. 3. 2011 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/dobes-priznal-ze-batoru-mu-doporucili-lide-kolem-prezidenta.A110305_074621_domaci_taj, 1. 5. 2020).

iDnes.cz (2006). *Šéfka Národní strany: Bráním Čechům, co je české*. 17. 1. 2006 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/sefka-narodni-strany-branim-cechum-co-je-ceske.A060117_103404_domaci_nel, 26. 4. 2020).

iDnes. cz (2005). *Uhl žaluje Ransdorfa za slova o tábore v Letech*. 10. 5. 2005 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/uhl-zaluje-ransdorfa-za-slova-o-tabore-v-letech.A050510_131611_domaci_jpl, 22. 4. 2020).

ihned.cz (2006). *V Letech se proti sobě postavili Romové a nacionalisté*. 21. 1. 2006 (<https://domaci.ihned.cz/c1-17659510-v-letech-se-proti-sobe-postavili-romove-a-nacionaliste>, 27.4. 2020).

ihned.cz (2005). *Klaus v názoru na tábor v Letech souhlasí s Ransdorfem*. 14. 5. 2005 (<https://domaci.ihned.cz/c1-16147640-klaus-v-nazoru-na-tabor-v-letech-souhlasí-s-ransdorfem>, 22. 4. 2020).

iRozhlas.cz (2019). *Trosky koncentračního tábora v Letech byly viditelné už při stavbě vepřína, zjistili archeologové*. 3. 10. 2019 (https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/lety-u-pisku-koncentracni-tabor_1910031220_jak, 3. 5. 2020).

iRozhlas.cz (2018). *Lidovci neuspěli s odvoláním Okamury z čela sněmovny, poslanci ho odmítli projednávat*. 27. 2. 2018 (https://www.irozhlas.cz/zpravodomov/okamura-odvolani-hnuti-ano_1802271446_pj, 3. 5. 2020).

iRozhlas.cz (2013). *Uzavřete vepřín v Letech, vyzvala OSN Českou republiku*. 25. 7. 2013 (<https://radiozurnal.rozhlas.cz/uzavrete-veprin-v-letech-vyzvala-osn-ceskou-republiku-7184129>, 1. 5. 2020).

iRozhlas.cz (2011). *Při pietě v Letech se znovu volalo po odstranění vepřína*. 13. 5. 2011 (<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1266264-pri-piete-v-letech-se-znovu-volalo-po-odstraneni-veprina>, 1. 5. 2020).

Ivankovič, K. (2006). Stereotypy o Čechách a české kultuře a recepcí české literatury 20. století v Chorvatsku. In: Fedrová, S., ed.: *Hodnoty a hranice: svět v české literatuře, česká literatura ve světě: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, Praha 28.6.-3.7.2005* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR), s. 155–164.

Janík, M. – Říhová, T. (2014). 'Koncentrák to nebyl,' popírá Okamura romský holocaust v Letech. *Echo24.cz*. 2. 8. 2014 (<https://echo24.cz/a/wZpRG/koncentrak-to-nebyl-popira-okamura-romsky-holocaust-v-letech>, 2. 5. 2020).

Kabátová, Š. (2018a). Roznerův ‚pseudokoncentrák‘? Odložení případu mě zarazilo, budu dál to řešit, říká senátor Czernin. *Lidovky.cz*. 24. 10. 2018 (<https://www.lidovky.cz/domov/rozneruv-pseudokoncentrak-odlozeni-pripadu->

me-zarazilo-budu-to-resit-dal-rika-senator.A181023_141322_ln_domov_sk, 3. 5. 2020).

Kabátová, Š. (2018b). Že fackování Romů v práci za komunismu fungovalo? Zeman zhoršuje etnické napětí, říká politolog. *Lidovky.cz*. 28. 9. 2018 (https://www.lidovky.cz/domov/ze-fackovani-romu-v-praci-za-komunismu-fungovalo-zeman-zhorsuje-etnicke-napeti-rika-politolog.A180927_161505_ln_domov_sk, 3. 5. 2020).

Kalibová, K. – Cakl, O. (2007). Rasově motivované násilí v ČR po roce 1989. *Romea.cz*. 20. 3. 2007 (<http://www.romea.cz/cz/zpravy/rasove-motivovane-nasili-v-cr-po-roce-1989>, 28. 4. 2020).

Kassal (2007). Nacionalisté provokovali Romy. „Umíš číst?“ ptali se. *iDnes.cz*. 26. 7. 2007 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/nacionaliste-provokovali-romy-umis-cist-ptali-se.A070725_210304_domaci_zra, 28. 4. 2020).

Keller, J. (2017). Tradice. *Sociologická encyklopedie*. 11. 12. 2017 (<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Tradice>, 25. 2. 2020).

Klinovský, P. (2019). Velitelé tzv. cikánského tábora v Letech u Písku. *Paměť a dějiny* 2019 (1), s. 26–35.

Klinovský, P. (2016). Lety u Písku. Neznámý příběh dozorců. *Paměť a dějiny* 2016 (2), s. 3–16.

Kmeť, N. (2015). Politická história a spoločnosť po roku 1989. *Studia Politica Slovaca* 2015 (2), s. 5–21.

Kopecký, J. (2016). Babiš uctil památku Romů, sešel se s majitelem vepřína v Letech. *iDnes.cz*. 6. 9. 2016 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/babis-se-poklonil-u-pamatniku-obeti-romskeho-holocaustu-v-letech.A160906_024227_domaci_kop, 2. 5. 2020).

Kopecký, J. (2014). Dienstbier: Prasečák na místě, kde trpěli lidé, je neúctou k obětem. *iDnes.cz*. 31. 7. 2014 (<https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ministr->

dienstbier-bude-usilovat-o-to-aby-v-letech-nebyl-prasecak.A140731_145607_domaci_kop, 2. 5. 2020).

Kopp, M. – Šumová, L. (2005). Národní strana považuje kámen v Letech u Písku za Památník obětem. *iRozhlas.cz*. 16. 1. 2006 (https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/narodni-strana-povazuje-kamen-v-letech-u-pisku-za-pamatnik-obetem_200601161707_mkopp, 24. 4. 2020).

Košťálová, P. (2012). *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie* (Praha: Sociologické nakladatelství SLON).

Kubišová, Z. (2014). Kolektivní paměť a národní identita. In: Maslowski, N. – Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám* (Praha: Karolinum), s. 82–112.

Kundra, O. (2015). Dva muži, do jejichž osudu se smršknul romský holokaust. *Respekt*. 17. 5. 2015 (<https://www.respekt.cz/tydenik/2015/21/dva-muzi-v-tabore>, 24. 4. 2020).

Lehmannová, R. (2014). Ani Sobotkova vláda zřejmě nenajde peníze na likvidaci veprína v Letech u Písku. *iRozhlas.cz*. 10. 5. 2014 (<https://www.irozhlas.cz/node/5929943>, 1. 5. 2020).

Lidovky.cz (2018). *Tábor pro Romy v Letech nebyl hlídáný, miní Okamura. Za plot se omluvil*. 2. 2. 2018 (https://www.lidovky.cz/domov/okamura-na-facebooku-zopakoval-ze-tabor-pro-romy-v-letech-nebyl-koncentracni.A180202_131149_in_domov_ele, 3. 5. 2020).

Lidovky.cz (2015). *Složili byste hnůj v Terezíně? Ptá se Pérák, který pokreslil stěny veprína v Letech*. 28. 1. 2015 (https://www.lidovky.cz/kultura/slozili-byste-hnuj-v-terezine-pta-se-perak-ktery-pokreslil-steny-veprina-v-letech.A150128_102904_in_kultura_hep, 2. 5. 2020).

Lidovky.cz (2007) *Topolánek: Na Lety peníze nebudou*. 6. 4. 2007 (https://www.lidovky.cz/domov/topolanek-na-lety-penize-nebudou.A070406_121322_in_domov_vvr, 11. 5. 2020).

Maslowski, N. (2014). Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky. In: Maslowski, N. – Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám* (Praha: Karolinum), s. 69–81.

Maslowski, N. (2013). Politika paměti: Mezi minulostí a přítomností. *Slovak Journal of Political Sciences* 13 (4)., s. 274–288.

Maur, E. (2014). Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. In: Maslowski, N. – Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám* (Praha: Karolinum), s. 141–154.

Mlynář, J. (2014). Paměť a narativita. In: Maslowski, N. – Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám* (Praha: Karolinum), s. 213–235.

Molda, R. (2012). „...kde Maďarka, tam hnev; kde Nemkyňa, tam faľeš; kde Cigánka, tam krádež“ Utváranie stereotypov o „iných“ v slovenskej cestopisnej a národopisnej literature 19. storočia. *Forum Historiae* 6 (2), s. 147–164.

Muzeum romské kultury (2020). *Lety u Písku. Současnost* (<https://letypamatnik.cz/soucasnost/>, 6. 4. 2020).

Nečas, C. (1994a). *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945* (Brno: Masarykova univerzita).

Nečas, C. (1994b). *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci).

Nerad, F. (2016). České úřady selhaly, řešte problém vepřína v Letech vy, vyzvali evropští poslanci Junckera. *iRozhlas.cz*. 30. 9. 2016 (https://www.irozhlas.cz/ekonomika/ceske-urady-selhaly-reste-problem-veprina-v-letech-vy-vyzvali-evropsti-poslanci-junckera_201609301305_kbrezovska, 2. 5. 2020).

Nora, P. (2012). Mezi pamětí a historií. *Cahiers du CEFRES. N° 13* (http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf, 10. 2. 2020), s. 8–18.

Nosálková, T. (2010). Nečasova vláda nahlas říká: Vepřín v Letech se bourat nebude. *Lidovky.cz*. 8. 10. 2010 (https://www.lidovky.cz/domov/necasova-vlada-nahlas-rika-veprin-v-letech-se-bourat-nebude.A101007_211542_ln_domov_tsh, 29. 4. 2020).

Novinky.cz (2009). *Kocáb začal úřadovat, chce zrušit vepřín v Letech*. 24. 1. 2009 (<https://www.novinky.cz/domaci/clanek/kocab-zacal-uradovat-chce-zrusit-veprin-v-letech-40217555>, 28. 4. 2020).

Novinky.cz (2005). *Ransdorfovy výroky o tábore v Letech nejsou trestné* (<https://www.novinky.cz/domaci/clanek/ransdorfovy-vyroky-o-tabore-v-letech-nejdou-trestne-40108969>, 22. 4. 2020).

Oláh, G. (2013). Kolektivní paměť, prostor a významy. Případ náměstí svobody v Budapešti. *Sociologický časopis* 49 (5), s. 729–750.

Pape, M. (1997). *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku* (Praha: GplusG).

Parlamentní listy.cz (2014). *V Letech nebyl žádný koncentrák, řekl nám Okamura. Schwarzenberg to chce řešit, Filip zmiňuje jeho otce*. 4. 8. 2014 (<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/V-Letech-nebyl-zadny-koncentrak-rekl-nam-Okamura-Schwarzenberg-to-chce-resit-Filip-zminuje-jeho-otce-329457>, 2. 5. 2020).

Pařízková, J. (2008). Bývalý internační tábor pro Romy v Letech u Písku a jeho poválečná historie. *Romano džaniben: časopis romistických studií* 2008 (2), s. 98–118.

Petrík, L. (2017). Neuvěřitelná hanebnost Hermana a Sobotkova prasárna. Za tohle půjdou do pyžama. Stropnický, kníže, Okamura či Doubrava se nám vyjádřili k odkupu vepřína v Letech. *Parlamentní listy.cz*. 31. 10. 2017 (<https://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/kauzy/Neuveritelna-hanebnost-Hermana-a-Sobotkova-prasarna-Za-tohle-pujdou-do-pyzama-Stropnicky-knize>

Okamura-ci-Doubrava-se-nam-vyjadrili-k-odkupu-veprina-v-Letech-510405, 3. 5. 2020).

Petrík, L. (2013). Cikáni, vystěhujte se, napsal Okamura a začal nářez. I kníže se zapojil. *Parlamentní listy.cz*. 1. 7. 2013 (<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Cikani-vystehujte-se-napsal-Okamura-a-zacal-narez-I-knize-se-zapojil-277312>, 2. 5. 2020).

Poláček, D. (2018). Tábor v Letech je neexistující pseudokoncentrák, tvrdí Rozner z SPD. Omluvu po Okamurovi chce i židovská obec. *ihned.cz*. 5. 2. 2018 (<https://domaci.ihned.cz/c1-66039630-tabor-v-letech-je-neexistujici-pseudokoncentrak-tvrdi-rozner-z-spd-omluvu-po-okamurovi-chce-i-zidovska-obec>, 3. 5. 2020).

Probst, L. (2003). Founding Myths in Europe and the Role of Holocaust. *New German Critique* 3003 (90), s. 45–58.

Procházková, M. (2011). Bátora je obětí politické korektnosti a slábnoucí demokracie, míní Klaus. *iDnes.cz*. 28. 2. 2011 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/klaus-komentuje-kauzu-batory.A110228_105257_domaci_taj, 1. 5. 2020).

Příbáň, J. (2012). Vyrovňovat se s minulostí? In: Jirková, K – Čermák, A, eds.: *Formování historie: interpretace dějin z pohledu různých států* (Praha: Akademie výtvarných umění), s. 10–16.

Randák, J. (2008). Historie v současném i budoucím veřejném prostoru – úvahy o dějinách a paměti. *Forum Historiae* 2 (1), s. 14–22.

Romea.cz (2019). "A k čemu úcta?" Poslanec ČSSD Foldyna zlehčoval oběti romského holocaustu. Lhal, že "mauzoleum" - památník v Letech - bude stát miliardy. 19. 1. 2019 (<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/a-k-cemu-usta-poslanec-cssd-foldyna-zlehcoval-obeti-romskeho-holocaustu.-lhal-ze-mauzoleum-pamatnik-v-letech-bude-stat>, 3. 5. 2020).

Romea.cz (2018). Okamura v den památky obětí holocaustu opět zpochybnil hrůzy páchané v táboře Letech, Muzeum romské kultury žádá omluvu. 29.1. 2018

(<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/okamura-v-den-pamatky-obeti-holocaustu-opet-zpochybnil-hruzy-pachane-v-tabore-letech-muzeum-romske-kultury-zada-omluvu>, 3. 5. 2020).

Romea.cz (2017a). *Čeněk Růžička: Vepřín byl v 90. letech privatizován za 3,5 milionu korun, nyní stojí stamiliony? Vítám archeologický výzkum*. 17. 7. 2017 (<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/cenek-ruzicka-veprin-byl-v-90-letech-privatizovan-za-3-5-milionu-korun-nyni-stoji-stamiliony-vitam-archeologicky-vyzkum>, 3. 5. 2020).

Romea.cz (2017b). *V Letech u Písku si lidé připomněli oběti nacismu. Ministři vlády ČR věří, že příští rok už na místě nebude vepřín*. 13. 5. 2017 (<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/pozustali-a-verejnost-si-v-letech-u-pisku-pripomneli-obeti-nacismu-ministri-vlady-cr-veri-ze-pristi-rok-uz-na-miste-nebude>, 3. 5. 2020).

Romea.cz (2016). *Miroslav Brož v Letech u Písku: Romové jsou občané druhé kategorie, ke zbourání prasečáku chybí politická vůle*. 13. 5. 2016 (<http://www.romea.cz/cz/publicistika/komentare/miroslav-broz-v-letech-u-pisku-romove-jsou-obcane-druhe-kategorie-ke-zbourani-prasecaku-chybi-politicka-vule>, 2. 5. 2020).

Romea.cz (2015a). *O přemístění prasečáku v Letech a romském holocaustu se diskutovalo v parlamentu za naprostého nezájmu politiků*. 7. 12. 2015 (<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/o-premisteni-prasecaku-v-letech-a-romskem-holocaustu-se-diskutovalo-v-parlamentu-za-naprosteho-nezajmu-politiku>, 2. 5. 2020)

Romea.cz (2015b). *Zbourejte vepřín v Letech a postavte pomník, žádají někteří europoslanci a evropští intelektuálové*. 2. 10. 2015 (<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/zbourejte-veprin-v-letech-a-postavte-pomnik-zadaji-nekteri-europoslanci-a-evropsti-intelektualove>, 2. 5. 2020).

Rusnok, J. (2013). *Premiér: Vzpomínkové setkání je pro nás výzvou, abychom se s rasistickými předsudky nesmířili. Vláda ČR*. 1. 8. 2013 (<https://www.vlada.cz/c>

z/clenove-vlady/premier/projevy/premier-vzpominkove-setkani-je-pro-nas-vyzvou--abychom-se-s-rasistickymi-predsudky-nesmirili-109311/, 1. 5. 2020).

Sekyt, V. (2001). Romové. In: Šišková, T., ed.: *Migranti a menšiny v České republice* (Praha: Portál), s. 119–126.

Schuster, M. (2015). Opomíjený holokaust: Romský holokaust a jeho místo v české minulosti a přítomnosti. *Romea.cz*. 26. 1. 2015 (<http://www.romea.cz/cz/publicistika/analyzy/opomijeny-holocaust-romsky-holocaust-a-jeho-misto-v-ceske-minulosti-a-pritomnosti>, 25. 3. 2020).

Skála, J. (2017). Pomník místo vepřína a šaškovská koruna. *Haló noviny*. 25. 8. 2017 (<http://www.halonoviny.cz/articles/view/46084928>, 3. 5. 2020).

Slačálek, O. (2013). Jednou za rok. *Nový prostor* 2013(417) (<http://novyprostor.cz/clanky/417/jednou-za-rok>, 24. 4. 2020).

Sniegon, T. (2014). *Vanished history: the Holocaust in Czech and Slovak historical culture* (New York, Oxford: Berghahn Books).

Somers, M. R. (1994). The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society* 23 (5), s. 605–649.

Subotič, J. (2015). Genocide Narratives as Narratives-in-Dialogue. *Journal of Regional Security* 2015 (2), s. 177–179.

Szirmai, E. (2007). Prasečák budiž zbořen. *ihned.cz*. 17. 5. 2007 (<https://ekonom.ihned.cz/c1-21155840-prasecak-budiz-zboren>, 11. 5. 2020).

Ševčíková, V. (2008). *Slyšet, cítit a dotýkat se... Romská hudba a hudebnost Romů jako pozitivní kulturní stereotyp a dominantní kulturní konfigurace* (Ostrava: Ostravská univerzita Ostravě).

Šídlo, J. (1998). Po Beranovi je na tahu Zeman. *Respekt*. 30. 11. 1998 (<https://www.respekt.cz/tydenik/1998/49/po-beranovi-je-na-tahu-zeman?issueId=506>, 15. 4. 2020).

Šmidrkal, V. (2012). „Železná opona“ jako české místo paměti. *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století* 2012 (1), s. 56–79.

Šrajbrová, M. (2017). Facka romským obětem holokaustu, kritizují aktivisté Zemana, který chce zachovat veprín v Letech. *Aktuálně.cz*. 30. 6. 2017 (<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/veprin-prosperuje-a-dustojny-pamatnik-uz-v-letech-stoji-rekl/r~a9a3249e5da411e793d0002590604f2e/>, 3. 5. 2020).

Šubrt, J. (2011a). Antinomie sociální paměti. *Sociológia - Slovak Sociological Review* 2011 (2), s. 133–157.

Šubrt, J. (2011b). Kolektivní paměť: Na okraj jedné legendy. *Sociologický časopis* 47 (2), s. 395–406.

Šubrt, J. – Pfeiferová, Š. (2010). Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie* 2 (1), s. 9–29.

Tomášek, M. (2014). Různá nahlížení na kolektivní paměť; koncept sociálního traumatu jako jeden z aktuálních přístupů. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám* (Praha: Karolinum), s. 179–194.

Týden.cz (2013). *Romové kritizují Památník Lidice za správu piety v Letech*. 5. 8. 2013 (https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/romove-kritizuji-pamatnik-lidice-za-spravu-piety-v-letech_278561.html, 1. 5. 2020).

Valenta, J. (1999). Mediální debata o táboru v Letech očima historika. In: *Historikové a kauza Lety* (Praha: Academia), s. 11–15.

Vávra, M. (2009). Postoje k cizincům – získávání dat a jejich interpretace. In: Leontiyeva, Y. – Vávra, M., eds. *Postoje k migrantům* (Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR), s. 17–34.

Vilímek, T. (2010). Několik poznámek k problematice vyrovnání se s minulostí v České republice a Německu. *Přítomnost* 2010 (1), s. 37–50.

Vláda ČR (2007). *Programové prohlášení vlády – Tošovský 1998*. 6. 11. 2007 (<https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad->

cr/1993-2010-cr/josef-tosovsky/programove-prohlaseni-vlady---tosovsky-1998-26606/, 14. 4. 2020).

Wirnitzer, J. (2019). Za zdražení masa může podle šéfa KSČM prodej vepřína v Letech. Data to vyvracejí. *DeníkN*. 7. 8. 2019 (<https://denikn.cz/176835/zaceny-masa-muze-podle-sefa-kscm-prodej-veprina-v-letech-data-to-ovsem-vyvraceji/>, 3. 5. 2020).

Zimmelová (2009). Když je krize, není třeba vepřín v Letech bourat, polevíli Romové. *iDnes.cz*. 27. 2. 2009 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/kdyz-je-krize-neni-treba-veprin-v-letech-bourat-polevili-romove.A090227_135154_domaci_itu, 28. 4. 2020).

Zwrtková, N. (2019). Sněmovní výbor se postavil za Okamurova poslance. Měl být stíhán za ospravedlnování genocidy. *Seznam Zprávy*. 6. 3. 2019 (<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/snemovni-vybor-se-postavil-za-okamurova-poslance-mel-byt-stihan-za-ospravedlnovani-genocidy-67577>, 3. 5. 2020).

9. Resumé

The Diploma Thesis *Druhá světová válka v současných politických diskurzích v České republice - Vývoj diskuze k tématu romského holokaustu* is focused on how Czech political elites use the politics of memory as an instrument to support their current attitudes and requirements. My aim was to map the discussion related to the Roma Holocaust, and changes of political discourse related to the topic post 1989. I wanted to determine the manner and purpose of the use of politics of memory, and reinterpretation of history by contemporary political leaders.

In the first part of the work, I focused on the relationship between a specific interpretation of history and its influence on the form of collective memory and identity of a society. I introduced the main factors that participate in the formation of national identity and pointed out the importance they have for political elites in general. I also focused on the ways in which political elites work with the politics of memory. Through specific narratives they explain past events and try to strengthen their own legitimacy and enforce its political demands. I continued with the explanation of a collective trauma that is almost in all European countries represented mainly by the Holocaust. Each Country and its society have a different view on this part of a history according to the role they have played in it, but all of them have to deal with this past somehow. In the Czech Republic there was a specific discussion when it came to the Holocaust theme connected to a particular part of the society – the Roma. The core of the discussion was the issue of the Czech role in the Roma genocide during World War II. The whole debate then narrowed down to the form of the site of memory in Lety u Písku and existence of a pig farm at the place of a former Gypsy camp. I mapped the discussion and its changes in time and identified narratives used by political elites.

I concluded that different and often opposite narratives were used to support the current political demands of political elites. It was possible to see that the statements of these actors were sharper than they used to be, and that they also led

to a greater division of the society in the topic of cohabitation with Roma minority. It was also possible to determine that Czech society had not dealt with the past, in relation to the Roma Holocaust, in a definitive manner.